

Chingiz AYTMATOV

HIKOYALAR

OQ YOMG'IR

Yuksak tog' qoyalaridan esayotgan muzdek shamol qorong'i daralar ichidan kuch bilan otilib chiqib, tog' etaklariga ravona bo'lardi. Pastda ovul uyquga cho'mgan.

Atrof jimjit, derazalardan ko'rinib turgan chiroqlar sekin o'cha boshladi. Qirov qoplay, endigina ochilay deb turgan bahor kurtaklari, oy shu'lasida g'ira-shira kumushdek tovlanib turardi. Faqat shamolning tomga yopilgan qamishlarni shitirlatgan tovushi bilan uyqu aralash uligan it ovozi eshitilardi. Uzoqlardan esa tog' daryosining shovullashi va motorlarning guvillashi arang quloqqa chalinardi...

Qorong'ida ovul chekkasidan ikki kishining gavdasi tez yaqinlashib kelmoqda edi. Ana ular, qadamlarini sekinlatib to'xtashdi...

– Endi, bu yog'iga o'zim... Rahmat, – ayol kishining ovozi eshitildi.

– Kel, kuzatib qo'ya qolay, tag'in itlar talab yurmasin, – javob berdi erkak kishining ovozi.

– Men itlardan ko'rqumayman...

– Shunday bo'lsa ham...

– Yo'q, Qosimjon, sen ishga kechikib qolasan.

– Hali vaqt bor, ulguraman, – Qosimjon gugurt chaqdi. Miltillagan alanga bir lahzada qorong'ida katak ro'molli qiz bilan egniga sportchilarning charmli kurtkasini, oyog'iga esa kirza etik kiyib olgan yosh yigitni o'z bag'riga tortib olmoqchi edi.

– O, Saodat, hali yana rosa ikki yarim soat vaqt bor, – dedi u, soatiga qarab.

– Hojati yo'q, Qosimjon, boraver... Biror kishi ko'rib qolgudek bo'lsa, gap qilishadi. Bundan tashqari, men juda bezovtalanayapman. Onam nega chaqirtirdi ekan?.. Tobi qochib qolgan bo'lsa-ya?

– Ha-a, agar shunday bo'lgan bo'lsa, uni yolg'iz qoldirish mumkin emas. Lekin sen ko'pam siqilaverma, bir ilojini qilarmiz...

Ular yana bir oz turishdi-da, so'ng ajralishdi: Saodat – uyga, Qosimjon bo'lsa, tog' tomonga yo'l oldi. Bir oz yurgach, u orqasiga qaradi.

– Agar biror narsa bo'lsa xabar qil... Men kutaman.

– Yaxshn, – bo'g'iq ovoz bilan javob berdi Saodat. U ham bir necha qadam yurgandan so'ng to'xtadi-da, orqasiga qaradi. Qosimjon ko'rinmas edi. Zim-ziyo kecha. Saodat uyiga oshiqdi. U uyiga qanchalik yaqinlashib borar ekan shunchalik qadamini tezlashtirar edi. Oxiri Saodat sabri chidamay yugurib ketdi. Uning miyasi turli xayollar bilan band edi.

Xayolida xuddi u hozir yugurib borib eshikni ochadi-yu, ko'zlari xiralashib, to'shakda yotgan kasal onasini ko'rayotganday edi. «Ona, qadrdonim, qimmatli onam», deb qichqirib yuborgudek bo'ldi Saodat, lekin ovozi chiqmadi.

Mana tanish darcha ham ko'zga tashlandi. Birdan o'ziga qarshi kelayotgan qandaydir soyaga ko'zi tushdi.

– Senmisan, Saodat? – so'radi onasi.

– Nima qildi, opa?

– Shunday kechada yolg'iz o'zingmisan?

– O'zim, – dedi Saodat, yolg'on gapirib.

– Seni qara-ya, xudonnng o'zi asrabdi, – qo'llarini ishqalab qo'ydi Zaynab opa. – Shunday ham bo'ladimi.

– Yo'q, men yo'lovchi aravada keldim, – darrov o'ylab topdi Saodat.

Qizini quchoqlaganicha Zaynab opa yig'lab yubordi:

– Kutaverib holdan toydim. Ko‘zlarim teshildi. Kech ham kirdi, sendan hamon darak yo‘q. Yo‘lda biror hodisa ro‘y berdimikan, deb xavotir oldim. Kutib olish uchun endi o‘zim yo‘lga chiqmoqchi bo‘layotgan edim.

– Senga nima bo‘ldi, opa, biz o‘tgan hafta ko‘rishgan edik-ku.

Saodat traktor brigadasida pritsepchi bo‘lib ishlardi, u butun yoz bo‘yi dala shiyponida istiqomat qildi. Shuning uchun ham u har gal uyga kelganda Zaynab opa uchun haqiqiy bayram bo‘lar edi. U qizini shunday sog‘inar ediki, bunday vaqtlarda uning oldidan bir qadam ham jilmas edi. Ular o‘choqqa birga o‘t qo‘yishar, ro‘zg‘or tashvishlari bilan band bo‘lishardi – biri xamir qorsa, ikkinchisi go‘sht pishirar, Saodat sigir sog‘sa, Zaynab opa uning yonida turib, atala pishirardi. Gap deganning keti uzilmasdi. Zaynab opa xizmat qilayotgan kolxozda ham, Saodat ishlayotgan traktor brigadasida ham yangiliklar ko‘p. Saodat qachon ariq bo‘yiga bormasin, Zaynab opa darcha oldida turib unga tikilganicha kuzatib qolardi. Ona o‘z qizining bo‘yiga yetib qolganiga sira ishongisi kelmasdi. U Saodatning to‘lishgan, xushbichim yag‘rinlariga mehr bilan qarab turardi. Saodat mayda ko‘zli kumush bilaguzuk taqib olgan tiqmachoqdek bug‘doymag‘iz qo‘llari bilan obkashni mahkam ushlaganicha epchillik bilan chiroyli qadam tashlab kelardi. Uning bir tekisda nafas olishi ko‘ylak burmalarini xiyol qabartib ko‘rsatardi.

– Qo‘zichog‘im, ko‘zimning oqu qorasi, nima desang ham o‘zing bilasan, lekin sen bilan maslahatlashmasdan shunday qarorga keldim, – o‘zicha tasavvuridan o‘tkazardi ona.

Bugun ona-bola har qachongidan ko‘ra xursand, bir-birlariga mehribon edi. Saodat onasining behuda chaqirmaganini, unga qandaydir bir muhim narsa aytmoqchi ekanini sezib turardi. Haqiqatan ham Zaynab opa bu gapni aytish uchun ko‘pdan beri tayyorlanib yurardi.

Keyingi kunlarda qizining ko‘ngli nimagadir g‘ash edi. Buning sababi nimada ekan?

Erta bahor kunlarining birida sal-pal qor yog‘ib turgan edi, Saodat halloslaganicha uyga yugurib keldi.

– Opa!–hayajon bilan qichqirdi u ostonadan, – komsomol brigadasi keldi!

– Qanaqa brigada?

– E, bilmaysanmi hali, MTSdan komsomollar brigadasi. Komsomollar yangi yerda ishlashmoqchi. Ularni o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim, opa, mashina va traktorlarda tegirmonning yonginasidan o‘tib ketishdi. Ular o‘zlari bilan omoch va seyalkalar ham olib kelishyapti.

«Muncha u bezovtalanadi?– hayron bo‘lib qoldi shunda Zaynab opa. – Nima bo‘libdi, kelsa kelishibdi-da».

Qizi hamon kuyib-pishib gapirayotgan edi:

– Men ularni qaerni haydashini bilaman, opa. Bizga u yer juda ham yaqin. Toqoy akaning aytishicha, ular bu yil «Eski o‘tov»ning hammasini haydashar emish.

Oradan bir necha kun o‘tgandan so‘ng Saodat MTSga pritsepchi bo‘lib ishga kirish uchun onasidan ruxsat so‘radi. Zaynab opa qizini uydan chiqarishga hech ko‘ngli yo‘q edi, lekin Saodatning o‘jarligi, o‘z aytganida turib olishini bilgan ona bir oz bo‘shashdi.

– Bu yil pritsepchi bo‘lib ishlayman, keyin esa bizni traktorhilikka o‘qitishadi. Axir men, komsomol majlisida so‘z berganman, so‘zimdan qanday qayta olaman.

Biroq ishga Saodatning amakisi Toqoy aka aralashmaganda bu bahona onaga ta’sir qilishi gumon edi.

– Yoshlarning ko‘nglini o‘ksitma, hamma narsa ularga ayon, mayli, borsin! – maslahat solardi u onaga. Saodat ham ketdi. Lekin ko‘p o‘tmay ona qattiq pushaymon bo‘ldi.

U ko‘rdiki, endi Saodat faqat unikigina emas, balki yana qandaydir qudratli bir kuch uni kundankun o‘ziga tortayotgan edi.

Ba’zi vaqtlar uning nazarida Saodat o‘zidan ko‘ra aqlliroq tuyulardi. Bu qiz bola uchun ortiqcha emasmikin? Ko‘plar o‘tishi bilan Saodatda onasi tushunmaydigan qandaydir o‘zgacha tashvishlar orta bordi. Nima uchun Saodat unga kelgandan so‘ng onasini naqadar sog‘ingan bo‘lishiga qaramay kallai

saharlab turib, sal tong yorishi bilan yana brigadaga oshiqadi?

Qiziq. Saodat ba'zan vazmin, ishchan, erkalik qilib onasiga suykalanar, ba'zan esa birdan ko'z oldi qorong'ilashib, onasidan ajrab qolgan bo'taloq singari g'amgin bo'lib qolar va xomushlanib, jimgina o'tirardi.

– O'z ishingdan xursandmisan, Saodat? – go'yo hech narsani sezmagandek so'rardi Zaynab opa.
– Brigadalarigizdagilar qanaqa odamlar o'zi?

– Juda xursandman! – har vaqt javob berardi Saodat va hayajon bilan o'z o'rtoqlari haqida hikoya qilishga kirishib ketardi. Ular uzoq yerlardan kelishgan, mashinani ham yaxshi bilishadi. Hatto shundaylari ham borki, ular mashinalarni zavodda o'zlari yasaganlar. «Qani, men ham o'shalariday bo'lsam» derdi Saodat, ko'zlari chaqnagan holda. Shunday paytlarda u onasi uchun qandaydir begona va tushunib bo'lmaydigandek tuyulardi. Saodat onasining ko'zlaridagi bu tashvish alomatini sezmasdan, o'zini hayajonga solayotgan hamma narsa haqida, komsomol majlisi, devoriy gazeta-yu, ishyoqmas, dangasa traktorchini qaerdan sudrab kelganliklari haqida va yana boshqa ko'p narsalar haqida gapirayotgan edi. Lekin Zaynab opa bularning hammasini ham tushunavermasdi.

Ular birga choy ichishdi. Saodat dasturxonni yig'ishtirib, piyolalarni yuvib, tokchaga olib qo'ydi. YOTISH vaqti ham bo'ldi. Biroq Zaynab opa Saodatga diqqat bilan qaraganicha hamon namat ustida o'tirardi.

– Menga yaqinroq kel, qizginam, o'tir, – o'z yonidan joy ko'rsatdi u. – Sen bilan gaplashib olmoqchiman...

– Gapir, opa, qulog'im senda.

Zaynab opa o'z fikrlarini jamlab, gapni nimadan boshlashni bilmay anchagina turib qoldi.

– Sen mening ko'z ochib ko'rgan yolg'iz qizimsan, Saodat, – dedi u qizining yuziga tikilib. – Sen mening ham o'g'limsan, ham qizimsan. Mening sendan boshqa hech kimim yo'q. Sen menga oson deb o'ylaysanmi? – Onaning ko'zlarida yosh tomchilari paydo bo'ldi. – Faqat ishda bir oz unutaman, uyga keldimmi... yolg'izlik yuragimni yondirib yuboradi... Qaerda qoldi ekan, biror narsa bo'ldimikan, sog'mikan... Ishing ayollar qiladigan ish emas, Saodat. Qiz bolaning plug ustida o'tirishi nimasi... Bu ishingni qo'y, uyga kel... Kolxozda ish oz emas.

Zaynab opa ko'z yoshlarini artib og'ir xo'rsindi. Uning nima demoqchi ekanini shu gaplarning o'zidanoq payqab olish mumkin edi. Lekin Saodat onasi asosiy gapni aytmaganini sezib turardi.

– Nima, dala shiyponimizda qizlardan yolg'iz o'zimmanmi? Axir, bizning kolxozda boshqa qizlar ham bor-ku. MTSda yana qanchasi bor! Buning ustiga ular ishda erkaklardan qolishmayapti. Nima uchun men ishni tashlashim kerak ekan?

– Sen ular bilan teng bo'lma! – Zaynabning jahli chiqdi. – Ular ota-onalarining yakka-yu, yolg'iz bolasi emas.

Saodat onasini mahkam quchoqlagancha ko'ksiga bosib qotib turdi. Unga rozi bo'lishdan boshqa gap ham bo'lishi mumkin emas edi.

– Yaxshi, opa, sening aytganingcha bo'lsin. Biroq menga u yerda yana bir oz bo'lishga ruxsat ber. Hademay bahorgi ekish ham tugaydi, o'shanda butunlay qaytib kelaman. Juda oz vaqt qoldi, sabr qil, opa...

Onaning ko'ngli tinchidi. Yotish vaqti ham bo'ldi. Ko'zi endi uyquga ketgan edi, qandaydir shitirlagan ovoz eshitildi. Zaynab opa ko'zini ochdi va Saodatning turib sokin deraza tomon borayotganini ko'rdi. Oyning ko'kimtir nuri qizning boshi va yelkalarigacha yoritib turardi. Saodat bezovtalanib onasiga qaradi, so'ngra sekingina deraza oldiga bordi-da, tizzasini qo'llari orasiga olib sukut saqlab o'tiraverdi. Aftidan, u nimalarnidir o'ylayotganday asabiylashib, ko'ksiga tushib turgan sochlarini yulqib tortardi.

«Nega uxlay olmayapti?» – onaning yuragi yana xavotirdan zirqiray boshladi.

Saodat deraza oynalariga yaqinroq o'tirib, tog' yonbag'rida ishlayotgan traktor chiroqlarining ahyon-ahyonda yonib o'chayotganini tomosha qilib o'tirdi. Uzoqdan eshitilayotgan motorlarning

guvillashiga zavq bilan quloq solardi. Traktorlar go‘yo yaqin atrofda ishlayotgandek ularning shovqini goh yaqinlashar, goh qiz diqqatini o‘ziga jalb etganday uzoqlarga ketib qolardi.

«Traktorga quloq solyapti», – o‘zicha o‘yladi Zaynab opa va u ham doim shu guvillagan ovozni eshitadigan bo‘ldi. Uning qizi ham o‘sha yerda, dalada ishlaydi, Saodat uyda bo‘lmagan paytlarda esa ona shu guvillagan tovushni eshitib, ko‘ngli bir oz tinchiganday bo‘ladi. Ha, qizi deraza oldida behuda o‘tirgani yo‘q. U butun vujudi bilan o‘sha yerda, traktorlar zo‘r berib shudgor qilayotgan yerda o‘tirardi. Buni Zaynab opa yaxshi sezardi.

Saodat uzoqdagi chiroqlarga boqib turar ekan, nazarida o‘tkir plug tishlari qo‘riq yer qatlamlarini qiya qilib, mayin tuproqlarni taram-taram ag‘darib borayotganini ko‘rib turganday bo‘ldi. Qachonlardan beri inson qo‘li tegmagan edi bu yerlarga.

Mana endi ular Qosimjon bilan birga inson qadami yetmagan, qarovsiz yerga birinchi bo‘lib jon kiritmoqdalar. Endi bu yerda ekinlar boshloqaydi. Hademay yo‘llar tushadi. Qadimda ko‘chmanchilar ko‘chib yuradigan «Eski ko‘chmanchi» vodiysidagi tog‘ oralig‘ida uylar qad ko‘taradi, shunda odamlarimiz kelgan kishilarga faxrlanib: «Mana shu daladan o‘tsangiz molxonani ko‘rasiz, undan narida ko‘cha bor, xuddi ana shu yer bizning kolxoz bo‘ladi» deyishadigan bo‘ladi. – «Ha, buning hammasini o‘z qo‘limiz bilan yaratganmiz!» – o‘ylardi Saodat ko‘ngli quvonchga to‘lib. Axir, bu chinakam baxt emasmi, butun hayotingni unga bag‘ishlasang arzimaydimi?!

Yorqin quyosh ostida jimirlab yotgan ko‘kintir shudgor uning ko‘z o‘ngidan o‘tdi. Saodat ana shu iliq bug‘ bilan to‘yib-to‘yib nafas olardi. Yerning namiqib anqigan hidi uni o‘ziga chorlardi. Oh, qanday yoqimli...

O‘tloqning narigi boshiga borib qaytishda Saodat tezda plug richaglarini almashtiradi. Oynadek yaraqlagan lemex tishlari yer bag‘ridan ko‘tariladi. Ularning har birida quyosh nuri akslanib turardi.

Traktorni qaytara turib, Qosimjon unga qarab kulib qo‘yardi. Saodat esa:

– Bo‘sh kelma, Qosimjon! Bugun birinchilikni olamiz! Bo‘sh kelma!..

«Qosimjon... uchrashganimiz qanday yaxshi bo‘ldi, birga ishlayapmiz! Men dunyoning narigi burchiga bo‘lsa ham orqangdan borishga tayyorman», - shivirlardi Saodat o‘zicha.

Zaynab opaning ko‘ngli xavotirda edi. Nima qilarini, qiziga nima deyishini bilmay og‘ir xo‘rsinib, ikkinchi yonboshiga o‘girilib yotdi. Saodat seskanib ketdi. Ancha vaqtgacha gapirmay jimgina o‘tirdi, so‘ng onasi tomon bir qarab oldi va ohistagina karavot oldiga keldi-da, yotdi. Biroq qiz ham, ona ham uxlay olmadi. Ularning har biri o‘z xayollari bilan band edi.

Zaynab opa qizining bo‘yga yetib qolganini va uning kelgusi taqdiri haqida harakat qilish zarurligini o‘ylardi. Agar o‘z ovulimizdan biror munosib yigit topilsa, u vaqtda qizi doimo o‘z qanoti ostida bo‘lardi. Agar kuyov yolg‘iz bo‘lsa yana yaxshi – ichkuyov qilib olardi. Qiz, hatto sep tayyor ekanidan hali xabarsiz edi. Turli xil kigizlar tayyor, faqat chodir sotib olish qolgan edi.

Saodat esa Qosimjon haqida, u bilan birinchi uchrashganlari haqida o‘ylardi.. O‘sha kezlarda ular bir agregatda ishlashar edi. Har gal ham traktor to‘xtaganda Qosimjon uning oldiga kelib so‘rardi:

– Sen charchamadingmi, Saodat? Bir oz damingni ol. «Nega muncha menga yopishib oldi u? – Jahli chiqib derdi Saodat. – Nima, men yosh bolamanmi?»

Agar Qosimjon undan ahvol so‘ramasa, Saodat yana achchiqlanardi: «Nega u biron narsa demaydi? Xafa bo‘ldimi yoki men uning joniga tegdimmi?»

Kunlardan birida ular qo‘shni chegaraga yaqin joydagi eng baland qoyaga chiqmoqchi bo‘lishdi. Saodat o‘sha kunni hech qachon unutmaydi. Tik qoyaga ko‘tarilish qancha qiyin bo‘lmasin, lekin ular charchashni ham unutib, to‘xtamasdan nima bo‘lsa ham cho‘qqiga chiqib olish uchun qat‘iy ahd qildilar. Ikkovlari ham u yerda bir-birlariga qandaydir muhim narsa aytish haqida o‘ylardilar. Axir bu yerda ularning so‘zlarini hech kim eshitmasdi-da: bu yaqin-orada ulardan boshqa biror tirik jon yo‘q. Biroq cho‘qqiga chiqib olganlaridan keyin ham ulardan birontasi ko‘nglidagini ochiq aytishga botinolmadi. Faqat qaytib tushayotganlarida Saodat to‘satdan sirg‘anib ketdi, Qosimjon uni mahkam tutib qolib, o‘pib olmoqchi bo‘lib intildi, ammo bu safar Saodatning jahli chiqmadi. U hech qachon

o‘zini shunday baxtli his etmagan edi.

* * *

Zaynab opa lang ochilgan eshik yondoriga suyanganicha uyning ichkarisiga qarab turardi. Uning harakatsiz bosh egib turishidan, taajjublanib xiyol ko‘tarilgan qoshlari va bir-biriga botib ketgan lablaridan sukut saqlab, umidsizlikka berilayotgani sezilib turardi.

U biror qo‘rqinchli narsani kutayotganday ostonaga qadam tashlashga botinmay turdi yoki nimanidir esladi. Balki tog‘dan shamol olib kelayotgan shovqin-suronga quloq solayotgandir. Ko‘ylagining keng va uzun yengi shalvirab osilib turardi. Yonida esa paqirdagi suvlari chayqalib obkash yotardi. Zaynab opa hozirgina ariqdan suv olib qaytgan edi. Zaynab opa u yerga borib Saodatning erga chiqqanini eshitib kelgandi. Ona qalbi chuqur iztirobga to‘lgan. Endi u huvillagan uyda yakka-yu, yolg‘iz. Uning uchun hamma narsa muhayyo, biroq qizining ketib qolishi bilan butun orzu-umidlari havoga uchganday bo‘ldi.

Agar Toqoy akaning qaylig‘i Jiydagul kelmaganida Zaynab opaning shu zaylda qancha turishini kim bilsin. Jiydagulni ko‘rishi bilan Zaynab opa vaysab ketdi:

– Mana, qiz zoti qanaqa ekan? Oh, sho‘rim qursin. Xudo mening nasibamni qiydi, o‘g‘il bermadi. O‘g‘il bo‘lganda o‘z uyini tashlab ketmay, balki qallig‘ini yetaklab kelarmidi.

Jiydagul nimjongina va hamisha mo‘min-muloyim, hozir esa butunlay boshqacha bo‘lib qolgan bu xotinga qo‘rqinch bilan qarab turardi.

– Saodat meni sharmanda qildi! – deyardi Zaynab opa gap orasida. – Qochqin kishidek izzat-ikromsiz ismi-rasmini qilib uzatilmasdan bir darbadarning orqasidan ergashib ketdi. U Saodatni allaqayoqlarga olib ketadi, ko‘rmay ham qolaman.

– Qiziqsiz, Zaynab opa, qizingiz uzoqda emas, shu yerda-ku! – deb Saodatning yonini olardi Jiydagul.

– Bas qil! Mening shu ahvolga tushishimga sizlar ham aybdorsizlar. Uning MTSga borishiga sening Toqoying sabab bo‘ldi. Men bo‘lsam go‘llik qilib, erimning ukasi deb uning gaplariga ishonibman. Bor ayt, agar akasining xotirasi va urug‘imizning sha‘ni unga qadrli bo‘lsa, Saodatni yo‘ldan qaytarsin. Bor!

Shu kuniyoq Toqoy aka odatga ko‘ra xotinini Zaynab opani chaqirib kelishga yubordi.

Toqoy aka egachisini kutib, kigiz ustiga to‘shalgan po‘stak ustida qovog‘ini solib o‘tirardi. Barcha oila a‘zolari ham u bilan birga o‘tirardi. Uy issiq edi. Qozonda go‘sht, stol ustida esa samovar qaynardi!

– Hammasidan xabarim bor, Zaynab, – gap boshladi Toqoy, hurmat bilan unga piyoladagi choyni uzatayotib. – Sen uchun o‘zim ham xijolat tortyapman. Agar Saodat ahmoqlik qilgan bo‘lsa, men hoziroq otni egarlab, sochlaridan sudrab bu yerga olib kelaman! – Cholning ko‘zlari g‘azabdan chaqnar edi. – Ammo men bunday qilmayman. Undan ko‘ra mening qo‘llarim uzilib tushsin. «Eski ko‘chmanchi»dagi yerlar ko‘pdan beri sening qizingga o‘xshash odamlarni kutardi. Zaynab, men seni tinchlantirishga va ko‘ndirishga harakat qilmoqchi emasman. Lekin bir narsani eslataman. – Toqoy tilining ostiga nosvoy tashlab oldi va qoramtir mo‘ylovini o‘ychan silab qo‘ydi. – Hozir «Eski ko‘chmanchi» yerlari ochilmoqda. Uzing bilasan-ku, bir vaqtlar biz bu ishni uddalay olmagan edik. O‘sha vaqtda biz bu pastqam yerlarni oxiri bir kun o‘zlashtiramiz, deb o‘ylashga ham botina olmagan edik. Boylar bizni siqib, oxiri ana shu «Eski ko‘chmanchi» yerlariga haydab yuborishgan edi. U joylarda yerni haydash ham, sug‘orish ham noqulay edi.

Esingdami, o‘shanda akamni sevib qolib, u bilan bu yerga qochib kelganlaring? Ochlikdan o‘lmaslik uchun, hatto mana shu po‘stakdan ham katta bo‘lmagan yerni haydashga qaror qilgan edik. To‘g‘ri aytasan, yerni qanday tozalaganimiz, toshlarni qo‘lda ko‘tarib tashiganimiz, tog‘ yonidan ariq qaziganimiz va «Ilon qoyasidan» suv ko‘tarilib bu ariqda chiqmagani yodingdami?

Shularni eslaysanmi, Zaynab? Axir quruq qo‘l bilan qoyalarni ag‘darib bo‘larmidi? Mehnatimiz zoe ketib, ekinlar qurib qoldi. Sen o‘shanda qanday yig‘laganingni eslaysanmi, hatto biz erkaklar ham ko‘z yoshlarimizni zo‘rg‘a tutib turgan edik. O‘shanda biz «Eski ko‘chmanchi» yerlaridan kaftdek qismini ham ishlay olmagan edik. Lekin bizga ko‘p yer kerakmidi? Faqat ochlikdan o‘lmaslik uchun... Endi esa bizning bolalarimiz «Eski ko‘chmanchi»ni o‘zlashtirishga bel bog‘ladilar. Agar sen ularni hozir nimalar qilayotganini ko‘rganingda edi... Ular zo‘r ishonch bilan ishlayapti. Ularda bilim bor, mashina bor... Hademay gallamiz daryo bo‘lib oqadi.

Eh, Zaynab, yoshligingda o‘z sevgan kishing uchun har qanday qiyinchiliklarga duch kelgansan. Shunday ekan, nima uchun sening qizing o‘z sevgani bilan turmush qurishga va u bilan birga mehnat qilishga haqli emas ekan, a?

Zaynab opa jim turardi.

– Sen aqlli xotinsan, – davom etardi Toqoy, – tushunishing kerak. Saodat shunday qilmasdan iloji yo‘q edi. Kuyoving Qosimjon esa ota-onasiz darbadar emas, ajoyib yigit, brigadada birinchi traktorchi. Uning ota-onalari shaharda yashaydi. Ularni juda yaxshi, hurmatli kishilar deyishadi. Saodatga kelsak, u onasini unutilib ketadiganlardan emas. Yakshanba kuni ular senikiga kelishadi, kuzda esa sen odat bo‘yicha yo‘l ochar qilasan. To‘yni bo‘lsa birinchi hosil yig‘ilib, ular yangi uyga ko‘chib kirgan kuni qilamiz.

Toqoy aka nima degan bo‘lsa Zaynab opa jimgina o‘tirib tingladi. Keyin o‘rnidan turib eshik tomon yo‘l oldi. U bunga rozi bo‘ldimi, yo‘qmi, hech kim tushunmadi.

Toqoy aka mehmonni kuzatishga chiqdi. Tashqarida shunday qattiq yomg‘ir yog‘ayotgan ediki, hatto, tog‘lar ham, daraxtlar ham, nariroqdagi uylar ham ko‘rinmasdi. Hamma narsa suvli tuman bilan qoplanib olgan edi.

– Eh-he, hamma yoqni qoplab olibdi-yu! Ana ko‘rasan, bu oq yomg‘ir kamida ikki-uch kun to‘xtovsiz yog‘adi...

– Oq yomg‘ir deysanmi? – Past ovoz bilan so‘radi Zaynab opa va javobini ham kutmasdan ketib qoldi.

* * *

Zaynab opa uyga kirib kelar ekan, xayol seliga cho‘mganicha burchakka kelib o‘tirdi va yomg‘ir tomchilari oqib tushayotgan derazaga qaradi.

– Oq yomg‘ir! – shivirladi u allanarsani eslaganday. Zaynab opa yo‘lda kelayotiboq, Toqoy har holda haq degan xulosaga kelgandi. Lekin u uyining ostonasiga qadam qo‘yishi bilan, qo‘llari shalvirab, yuragi muzlab ketdi va yana o‘zini yolg‘iz his eta boshladi. Biror ro‘zg‘or ishlari bilan band bo‘lmoqchi bo‘ldi-yu, lekin, yuragiga hech narsa sig‘madi. U har vaqt nimadir yetishmayotganligini o‘ylardi. Lekin uning nima ekanligiga sira tushuna olmasdi.

Nihoyat u buni topdi: odatdagidek tog‘ tarafdin kelayotgan motorlarning ovozi eshitilmas edi. Har doim onani traktorlarning ovozi tinchlantirardi, chunki bu ovoz sevimli qizi bilan, uning kelajagi bilan bog‘liq zdi. Zaynab opa xavotirlanardi: «Traktorlar jim, oq yomg‘irning ikki-uch kun yog‘adiganday shashti bor. U bechoralar palatkalarda nima bo‘ldi ekan? Nam, sovuq, pechka yo‘q». Uning yosh kelin-kuyovlarga rahmi keldi. Axir ular chillalik-ku, tezroq yakshanba kela qolsa edi.

Zaynab opa barmoqlari bilan yakshanbagacha necha kun qolganini sanadi. To‘rt kun! Qanday uzoq! U tezroq Saodat va Qosimjonni ko‘rgisi kelardi. Bir oz o‘tirgach, keskin o‘rnidan turdi-da, sandiqdagi oq surpni olib, erkaklar kiyadigan ko‘ylak bichdi. So‘ng pechkaga o‘t yoqdi. Xonada darrov hamma narsa saranjom bo‘ldi. Go‘sht pishguncha Zaynab opa mashinada ko‘ylak tikib bo‘layozdi. Endi u qo‘l qovushtirib o‘tirmasdan bo‘g‘irsoq qovurilayotgan qozon oldida o‘ralashib qoldi. Olovdan qizib ketgan yuzlari qip-qizil bo‘lib, mayda ter tomchilari bilan qoplendi. Biror yaxshilikni kutayotgandek ko‘zlari quvonch bilan porlardi. Aftidan u katta bayramga

tayyorlanayotganday edi. Ha, haqiqatan ham shunday. U hoziroq «Eski ko‘chmanchi»ga borishga qaror qildi. Tayyorlanib bo‘lgandan so‘ng, Zaynab opa Saodatning sepi uchun asrab qo‘ygan gulli shol ro‘molni olib keldi-da, ko‘ylak bilan birga qo‘shib xurjunning bir ko‘ziga soldi, uning ikkinchi ko‘zini esa go‘sht va bo‘g‘irsoq bilan to‘ldirdi.

Endi ketaverish mumkin edi, lekin u o‘ylanib qoldi – erga tekkan qizirikiga taklif qilinmasdan borish yarashmasa kerak. Toqoy kuzgacha kutishni maslahat bergan edi. Lekin bu nihoyatda uzoq muddat. To‘g‘ri, Saodat va Qosimjon yakshanba kuni kelishadi. Ammo yakshanbagacha hali to‘rt kun bor... U esa o‘z bolalarini va «Eski ko‘chmanchi»da nimalar qilinayotganini hoziroq o‘z ko‘zi bilan ko‘rgisi kelardi. Bordi-yu, uni kulgi qilishsa-chi? «Nima deb o‘ylashsa o‘ylashaversin, bari bir boraman».

Zaynab opa yangi shoyi ko‘ylagini, mahsi-kalishini, sevgan chophonini kiyib, xurjunini yelkasiga tashladi-da, boshiga katta qanorni yopinib uyidan chiqdi.

Tashqarida bo‘lsa oq yomg‘ir yog‘ayotgan edi.

* * *

Kul rang tuman aralash yomg‘irda so‘qmoq bo‘ylab ot ustida xotin kishi sekin yurib borardi. Yer dengizi haydalib tashlangan, katta ariqlar qazilgan, yomg‘ir bilan yuvilib, yer qobig‘ini sekin-asta yorib yashil o‘simlik – birinchi bahorgi bug‘doy unib chiqmoqda. «Eski ko‘chmanchi» yerlari tanib bo‘lmas darajada o‘zgargan. Hosil olish mushkul bo‘lgan bir parcha yer qaerda edi? Suv chiqarib bo‘lmagan ariq qayoqda qoldi?..

Zaynab opa otdan tushib, yonidagi toshga o‘tirdi-da, yig‘lay boshladi. Biroq, endigi ko‘z yoshlar o‘z farzandlarining faxri uchun, ularning ajoyib katta ishlarini ko‘rib quvonch hislariga to‘lgan onaning ko‘z yoshlari edi.

1954 yil

Asil Rashidov tarjimaci

RAQIBLAR

I

Endigina ishdan qaytgan Xonimgul uy ishlarini ana-mana deguncha bitirdi-da, ko'chaga, poda yo'lga chiqdi. Qora sigirni ertaroq bog'lab olmasang, u yomon, darrov qo'shnilarning ekinlariga tushib ketadi. Orqasidan o'n choqli kishi halloslab quvlamasa, osonlik bilan ushlatmaydi.

Xonimgul qo'lga ikki yashar o'g'li To'qonni ko'tarib olgan edi. Ularni ikkalasi ham ko'chaning kun botish tomoniga tikilib turishardi. Poda har kuni o'sha yoqdan kelardi. Ko'chaning oxiridagi qator tizilgan teraklarning ignadek uchiga go'yo quyosh ilinib qolganday, so'nggi nurlarini sochib, qirning ortiga botib bormoqda edi. Botib borayotgan quyosh o'rini borgan sari g'ira-shira qorong'ilik egallab, pastlikdagi ko'lankalarni o'z qa'riga tortib borayotganday, tobora hamma narsa ko'zdan g'oyib bo'lib borardi.

Kech kirib qolgan bo'lsa ham, oftobning tafti hali qaytgancha yo'q, kun botish tomondagi qozoq dashtidan kimdir biron atayin yelpiyotganday garmselning issiq nafasi yuzlarga lovillab ura boshladi. Hozir tevarak-atrofdagi hamma narsa: holsiz tebranayotgan butalar, jimjit to'qayzor singari issiq havoda dimiqib turgan chorbog'lardagi oq jo'xorilar, chivinga talanib ariq bo'yida bosh siltab turgan bo'zbiya, mana shularning bari saraton issig'ida kuyib-yonib, hozir salqin tunning kelishiniga orziqib kutayotganday. Tunda yuqoridan muzdek shabada esardi, tongda hordiq chiqarib yotgan yer betini shudring qoplardi, o'shanda toshlar marvarid donachalari bilan qoplanganday jilvalanardi, mollarning yegani singib, semirardi, qurib-qovjiragan nihollarga qayta jon kirardi.

Sigirlar rosa to'yib qaytganidan og'irlashib qornini ko'tara olmay ko'chaning o'rtasida shoshmasdan bir-bir bosib, yo'lning changini burqsitib kelardi.

Ikki yuzi qip-qizil olmaday, burni esa sal yassiroq, tinib-tinchimas kichkina To'qon Xonimgulning qo'lida olg'a talpinib, chiviqni o'ynab, qora sigirni: «Hish-hish, hish!» deb chaqirardi. Qora sigir To'qonga parvo qilmay, erinchoqlik bilan sudralib keldi-da, jo'xori tomon intilmoqchi edi, Xonimgulni ko'rib to'xtab qoldi.

– Hayda, To'qon, uyga hayda! – dedi Xonimgul qo'lidagi bolasini erkalatib. Shu payt bolasi ko'ziga chindan ham ishga yarab, go'yo mol haydashib yurganday ko'rinib, onasi bundan o'zicha suyunib qo'ydi.

Xonimgul bir bola ko'rgan juvon bo'lsa ham, qiz paytidagi husni jamolini yo'qotmagandi. Kulib turganda yuzlaridagi kuldargich yanada chuqurlashib, chehrasida qandaydir uyatchanlik balqib turardi. Uning sal qiyiq chiroyli ko'zlari ba'zan sho'x qulunday o'ynoqlar, ba'zan ichki nozik hissiyotlarini shundoqqina ko'rsatib, uzoq vaqt porlab turardi.

– Aylanayin podachim! Sening bu mol haydaganingdan aylanay! – deb Xonimgul bolasini quchoqlab, qayta-qayta o'pdi. Bolaning salmog'idan tortilib tovoniga tushgan uzun ko'ylagining etagini yerga qo'shib bosayotgan Xonimgul erkalanganday bidirlab kelardi. – Hayda, sadag'ang ketayin, hayda... Chiviq bilan ur... Bosh, uni qara, jo'xoriga kirmoqchi chog'i! Bosh desa!.. Aylanayin, men uni hozirgina sog'aman, sut ichasanmi, To'qon?

Xuddi shu vaqt ko'chadagi chang-to'zon ichida bir otliq ko'rindi. Unint ot haydashi bejo edi. Devorning boshida qo'nqayib o'tirgan boyo'g'liday hurpayib, terga botgan kigiz qalpog'ini chaqchaygan ko'zigacha bostirib kiyib olgan, havo yonib turganiga qaramay ustida yog'in-sochindan o'ngib ketgan plash.

– Otang keldi, qara-chi. To'qon, otang keldi! – dedi Xonimgul kuyoviga jilmayib.

Qoratoy aslida o'zi qop-qora kishi. Biroq bugun uning terlab-pishib chang bosgan yuzi o'zgacha xunuk tortib rangi o'chib ketgan edi. Uning ko'pdan beri ustara tegmagan shopday mo'ylovining uchlarini ham boyagi issiq garmsel urganday sarg'ayib ketgan.

Qoratoy tizginni tortgani yo'q. U bolasi bilan xotining yonida to'xtamay go'yo boshqa begona

kishilarni uchratganday, ularning oldidan o'tib borayotib bir tikilib qo'ydi-da, darvozaga suykanib yotgan sigirga yetib borib, uni qamchi bilan qulochkashlab jon-jahdi-la bir soldi-da, indamasdan uyga haydadi.

– Ota, hachuv! Ota, hachuv! Ota! – Otga mindirgin deganday otasiga chuldirardi kichkinagina To'qon.

– Qoratoy, o'g'ling'ni mindir! – dedi Xonimgul. Qoratoy otining jilovini bir oz tortib, qayrilib turib bir kulimsirayin dedi-yu, lekin kulmadi. Lablarida tabassum bir ko'rindi-yu, yana yo'qoldi. «Ey, qochib tursang-chi» – deganday Qoratoy o'g'liga qarab qo'lini siltadi.

Hech nimaga tushunolmay qolgan Xonimgul bolasini ko'kragiga bosganicha, o'rnida serrayib turib qoldi.

Boshqa kunlari Qoratoy suv boshidan kelganida otdan tushmay turib doimo «Qani, xonim, o'g'ilchani ber!» deb, ot ustida qulochini yozib engashardi. O'shanda uning ma'yus ko'zlariga kutilmaganda sevinch uchqunlari, xo'mraygan yuziga iliqlik yugurardi. Qoratoy To'qonni oldiga mindirib olib, o'zicha allaqaysi ohangda xirgoyi qilib, kechki salqinda ko'cha bo'ylab o'g'lini nari-beri sayr qildirardi. To'qon bo'lsa chilvirning bir uchini ushlab kichkintoy oyoqchalari bilan tepinib, quvonchidan lablarini cho'chchaytirib: «Ko'rdilaringmi, otni o'zim haydab yuribman!» deganday taltayib qo'yardi. Shunda bularni ko'rgan kishilar:

– Voy-bo'y! Bizning To'qon ajabtovur yigit bo'lib qolibdi-ku! – deyishib, chindan ham suyunishardi. – Ko'rmaysanmi! Otni o'zi minib yuribdi! Borakallo! Azamat, azamat-da o'zi!

Mana shu aytilgan oddiy so'zlar Xonimgul uchun onalik mehrining eng yuksak cho'qqisiga olib chiqqanday bo'lardi.

Xonimgulning eng yaxshi ko'rgani – kechki payt. Qoratoy otini soyga tushovlab kelib, ko'nglini joyiga qo'ygach, oz-moz qo'biz ham chertib qo'yardi. O'choqning boshida yostiqaqqa yonboshlab, qo'li bilan qo'bizning torini chertib, uyqusiraganday shishinqiragan qovog'ining ostidan, yonida chordona qurib xursand bo'lib o'tirgan To'qonni erkalatib, kulimsirab qarardi.

Yerda hamir yug'irib o'tirgan Xonimgulning lorsillagan yuzlari olovning taftidan loladay qizarib ketgan edi. Qoratoy, albatta mohir qo'bizchilardan emas, uning chertganini har bir qirg'iz eplab chertadi, biroq u chertib o'tirgan eski kuy Xonimgul uchun obdan yoqimli, bu kuyni u tunu kun mijja qoqmay eshitishga tayyor. Uning orzulari ro'yobga chiqqan: qarshisida bolasi, bir yostiqaqqa bosh qo'ygan umr yo'ldoshi o'tiribdi. Ularga Xonimgul o'z qo'li bilan ovqat pishiryapti. Qoratoy chertayotgan kuy Xonimgulga qanot berib, u hozir osmonda aylanib uchib yurganday. Bunday paytlarda Xonimgul: «shunday ittifoq, rizqi-ro'zli oila peshonamga bitganidan roziman», deb o'ylardi.

Xonimgulning shunday o'ylashida jon bor. Goho tengqur kelinlar yashirmay-netmay: «Sen juda baxtlisan, Xonimgul! Kuyoving ro'zg'orga jonkuyar, chorva kishisi, Kolxozning mirobi. Sen dala ishida bo'lsin, uy ishida bo'lsin, hech kimdan ortda qolmaysan. Turmushlaring tinch, o'g'ilchang bor, qaynanang bilan ahilsan, armonisiz o'tasan», – deb aytishardi. Bunday paytlarda Xonimgul barcha quvonchini ichiga yutib, indamasdan kulib qo'yardi-da, qo'lidagi ketmonini yana ham ildamroq siltardi. «Biroq sizlar eng negizini bilmaysizlar!» deganday Xonimgul o'zicha kulimsirardi. «Men uchun sevis hammasidan qimmat. Men Qoratoyni sevaman. Qoratoy meni sevadi. Ikkovimiz bolamizni sevamiz... Sevmagan odamlarning boshi birikadimi?» Biroq kutilmaganda, qandaydir sabablar bilan ular o'rtasida shirin turmushning buzilishini Xonimgul xayoliga ham keltirmas edi. Qoratoyning bugungi avzoyi Xonimgulni o'ylantirib, tashvishga solib qo'ydi. «Bu nimasi, u nega bunday qilyapti?» deganday To'qonning yuziga ayanchli holatda termilardi. Bola bo'lsa ona qalbini tushunganday yig'lay boshladi, u aftidan otga mindirmading, deb otasidan ko'ngli o'ksiganga o'xshaydi.

– Qo'y, To'qon! yig'lama, qo'y! – dedi Xonimgul. U bolani ovutishga qanchalik urinmasin, o'zi ham allanarsani eslab xayolga cho'mdi. Biroq o'y-xayollarining uchini topolmadi. Bolani yupatishga boshqa munosib so'z topolmay, Xonimgul uni yanada qattiqroq quchoqlab bag'riga bosdi.

Old tomondan urgan kuchli shamolga ko'ksini qalqon qilib turganday Xonimgul To'qonni bukchayganicha quchoqlab turaverdi. Ayol tez-tez nafas olayotganidan bo'yin tomirlari sirtiga bo'rtib chiqqan. Xonimgulning o'zi uchun ham, bolasi uchun ham o'ksigan yuragi aybsiz izza bo'lganiga chidamay o'rtanib yonib, allaqanday qo'rqinchli hodisa yuz berishini oldindan sezayotganday gup-gup urardi.

Xonimgul uyga kirib kelganda, Qoratoy o'sha chang bosgan plashini yechmasdan, burchakdagi stol yonida tik turganicha, katta kosani qo'sh qo'llab ushlab ayron ichayotgan, ekan. U xuddi uzoq chopib, yutaqib qolgan ot singari ayronni jon-jahdi bilan qultullatib ichardi. Xonimgul unga indamay qarab turaverdi. Har bir qultumni yutganda uning yungli bo'ynidan kekirdagi goh pastga tushib, goh yuqoriga ko'tarilib turardi.

Xonimgul erining fe'li-atvori nimaga bunday o'zgarib kelganini tushinib yetmadi. Qoratoy hamma vaqt kam gap edi, albatta. Biroq Xonimgul erini hali hech qachon bugungidek begonalashib, g'azabga to'lganligini ko'rmagan edi.

Qoratoy, nihoyat, kosani tokchaga qo'ydi, yorilib, dag'allashib ketgan katta kafti bilan lablarini artganicha, xotiniga ko'z qiri bilan nazar tashladi va orqasiga burilib, indamasdan karavot tomon odimlab ketdi.

– Bolani bu yoqqa olib kel! – dedi u plashini devordagi mixga ilar ekan, bo'g'iq ovoz bilan.

«Nimaga kerak u senga? Sadqayi bola ket! Xudo yorlaqab sog'inib qolibsana! Shoxini sindirganing ham yetar!» Xonimgul kuyoviga shunday deb aytmoqchi bo'ldi. Biroq bunga jur'at etmadi. Shu mahal Qoratoy kigizga o'tirarkan, bir yeri qattiq og'riyotganday tishini tishiga qo'yib ingrardi. Aftidan qandaydir achinayotganday ko'rinib, bosh-yuzlari burishib, qarib qolgani, ayniqsa bugun ko'zga alohida tashlanib turardi. Shunda buni payqagan Xonimgul qalbidagi g'azab alangalari birdan tarqalib ketdi.

– To'qon katta onasinikida, – dedi Xonimgul eshikka chiqib borayotib, – senga nima bo'ldi, Qoratoy? Nega muncha qovog'ing soliq?

– Hech nima... Ovqatingni qil...

Xonimgul bir chelak suv olib uyga qaytib kelganda kuyovi hali ham boyagiday mustar bo'lib, quyi solingan boshini kaftiga qo'rganicha kigizning ustida yonboshlab yotardi. U shu bo'yicha qo'zg'almay yotaverdi, biroq Xonimgul yaqinlab kelganda uni ataylab javratmayin dedimi, yoki boyadan beri o'ylanib yotib bir fikrga kelgan bo'lsa shuni aytishga o'zini chog'ladimi, harqalay, Qoratoy o'rnidan sakrab turdi-da:

– Rezinka etik qaerda, olib kel! – deb xotining ro'yxush bermayotganini anglab, shartta buyruq qildi. Paytavasini shosha-pisha o'rab, rezinka etigini kiyib olgan Qoratoy eshikka shoshilib yugurib chiqdi, Qantarig'liq turgan otning pushtanini biron nimadan o'ch olayotganday jon-jahdi bilan tortgan edi, ot o'rnidan qo'zg'alib ketdi.

– Tak! – dedi Qoratoy ovozinig boricha zarda bilan baqirib, – harom o'lgur!

So'ng u xotiniga qayrilib, xo'mrayib yovuzlarcha tikilib qaradi.

– Sening Sobirbeking! – dedi u rang-quti o'chib, qaltirab, – yo meni de, yo uni de!..

Buni uqub boyadan beri ko'ngli xiralashib, allaqanday yomon narsani sezib hadiksirab yurgan Xonimgulning qalbi yana Sobirbek, deganida qinidan chiqib ketguday bo'ldi. U Qoratoyga qarab otildi va ot uzangisiga yopishib olib yalinib-yolvordi:

– To'xta, Qoratoy! To'xta, bu nima deganing? Nima uchun bunday deyapsan?.. Qaysi Sobirbek?..

Biroq Qoratoy xotining so'zlariga quloq solmay, uning qo'lini siltab tashlab, otiga ustma-ust qamchi bosib, chang-to'zonni ko'tarib chopib ketdi.

Xonimgul «Qoratoy! Qoratoy!» – deb baqirganicha qolaverdi. Tog'dan esayotgan kechki shamol g'azabga to'lgan Xonimgulning etak-englarini hilpiratib: «Sen bu yerda nima qilib turibsana, qitiqlayinmi-a?» deganday yulqilab o'ynayotgan edi. Xonimgul uyga qaytarkan, yelkalari sovuqdan uchib titrardi.

Tog'dan qorong'ilik bosib kela boshladi. Allaqaerdan, olis-olislardan boyo'g'lining qichqirig'i eshitildi. Eshitildi-yu darhol jimib qoldi. Samoda yulduzlar fanari yona boshladi. Koinot uyquga ketdi.

II

O'sha kuni kunduzi chaqirilgan kolxoz miroblari va dalachilik brigadalari kengashiga Qoratoy bir oz kechikib keldi. Rayon ijroiya komiteti raisining katta kabineti kengash qatnashchilari bilan liq to'lgan edi. Qaysi birlari derazalarning tagida, boshqalari eshikning bo'sag'asida devorga suyangani o'tirishardi.

Qoratoy koridorga kirib, eshigi ikki yoqqa ochib qo'yilgan kabinet tomon bo'yin cho'zib o'tirishgan kishilar to'piga kelib qo'shildi.

Kengashda chiqib so'zlaganlarning barisi birgina masalani muhokama qilishardi. Rayonda sug'orish ishi yomon ahvolda, ekin-tikin vaqtida sug'orilmay qurib, kuyib ketyapti. MTSning bosh agronomi «Beshtosh» kolxozi haqida uzoq gapirdi. Unda Qoratoy miroblik qilardi. Ilg'or kolxozlarda bedalar ikki bor o'rilib, g'aramlanayotgan bo'lsa, «Beshtosh» kolxozida bir marta o'rilgandan so'ng boshqa sug'orilmay, beda suvsizlikdan shu bo'yicha o'smay qolgan. Ish shu ahvolda bo'lar ekan, beshtoshliklar bu yil ham o'tgan yillardagidek bedani ikki marta o'rib olishiga ko'zi yetmaydi. Jo'xori bo'lsa endigina bir marta sug'orilibdi, qay bir yerlariga butunlay suv chiqmay, tap-taqirligicha yotibdi, boshqa kolxozlarda bo'tako'z ekinlari to'rt-besh bor sug'orilgan bo'lsa, «Beshtosh»da atigi ikki marta sug'orilgan, xolos.

Kolxoz sha'niga aytilgan agronomning bu xildagi so'zlarini Qoratoy beparvolik bilan odatdagi so'zlar-da, deganday tinglab o'tirdi. Bu yetishmovchiliklar haqida uning ham o'zgacha aytar so'zi bor. Bu narsalar unga ilgaridan besh qo'lday ma'lum edi. Chunki Qoratoy o'zining jonajon ishi – mirobchilik haqida ertayu kech bosh qotirar edi. U ko'pdan beri bunday savollarga javob berish uchun o'ylab, tayyorlanib yurardi. U o'z fikrlarining to'g'riligiga qattiq ishonar edi ham. Mirobning o'ziga xos tegishli ishlari bor: kolxozga berilgan suvni belgilangan norma bo'yicha ariqlarga bo'lib tarqatish kerak. Qolgan boshqa ishlar esa raisga tegishli, brigadirga tegishli. Ishni o'shalar boshqaradi-ku! Darvoqe, suv ishi kolxozda g'oyat yomon ahvolda, biroq bunga kim aybdor? Qoratoymi? Yo'q, kolxozda suv yetishmasa Qoratoyning qo'lidan nima ham kelardi? Yo'qni yo'ndiradimi? Ayrim vaqtlari suv yetarli bo'lgani bilan sug'orishga odam yetishmay qoladi, hammasiga kolxoz raisi aybli, u javob beraversin...

Qoratoy bu gal ham kengashda aytiladigan gaplarni ko'ngliga olmay odatdagidek qosh-qovoq qilib o'tirmasdan, kelgan bo'yidan ovulga qaytib ketaverishi mumkin edi. Biroq kengash oxirida kimdir birov burchakdan turib gapirib qoldi: «Unday degan bilan ham, bunday degan bilan ham, baribir suv normasi ko'paytirilib, har birimizga uch-to'rt quloqdan suv qo'shib bermaguncha ish bitmaydi». Qoratoy o'zini birdan yengil his qildi, – uning ayni muddaosidagi gap aytilgan edi. O'zi ham doimo suv deb qaqshab yurardi. Ish ko'ngildagidek bo'lish uchun kolxozga bo'lib berilgan suv yana kam deganda yarim baravar ko'paytirilishi zarur edi. Ko'pchilik miroblar bu taklifni quvvatlab shovqin-suron qilishdi: «To'g'ri! To'g'ri aytadi, hamma gap shunda-da!»

Ovozlar bir oz bosilgach, Sobirbekka so'z berildi.

Sobirbek Qoratoylarga qo'shni – Jdanov nomli kolxozning mirobi. U porusina¹ ko'ylagining etagini orqa tomoniga tortib qo'ydi-da, stol yoniga yengilgina odimlab keldi. So'ng o'tirganlarning ko'nglidagini bilmoqchi bo'lganday, ularning har biriga ko'z yugurtirib chiqdi. Hadeganda Sobirbekning o'ziga xos belgilarini anglab olish qiyin edi. Uning yoshi o'ttizlardan oshgan, keng yag'rinli, qo'y ko'zli, sariqdan kelgan kishi edi. Uning baquvvat gavdasi ko'rinishdan yoshlik chog'idan mehnatga chiniqqan kishilarni eslatardi. Sobirbekning yoqimli kulimsirab turgan yalpoq

¹ Porusina – kanopdan to'qilgan mato.

yuzlari, kishilarni maftun qiladigan ishonchli ko‘z qarashlari, vazmiyligi, birovga yomonlikni ravo ko‘rmaydigan yuvosh kishini eslatardi. Biroq ish haqida, suv xususida so‘zlaganda, uning haligi mo‘min-qobilligi bir zumda yo‘q bo‘ladi-qoladi. Sobirbekning bu tabiatini Qoratoy boshqalardan ko‘ra yaxshiroq bilardi...

Yaqin kishilar orasidagi o‘zaro aloqa va munosabatlar ham vaqti kelib juda murakkablashib ketishi mumkin. Mana hozir Sobirbek so‘zlay boshlaganda, Qoratoy uning so‘zlarini menga hech qanday qizig‘i, tegishli joyi yo‘q, deganday, o‘ziga yuqtirmay, shunchaki tinglab o‘tirdi. Ular go‘yo ilgari kelishib qo‘ygan kishilardek, bir-birini hech vaqt yomonlab ham, yaxshilab ham gapirmas edilar. Sen menga tegmasang, men senga tegmayman, sen mening ishingga aralashmasang, men sening ishingga aralashmayman, deb kelishib qo‘yganday, o‘zaro yoqtirishmasalar ham biri ikkinchisiga gap tegizishdan ehtiyot bo‘lib yurishardi. Oldin do‘stlashib yurgan kishilarning orasi buzilib, yo‘llari ikki tomonga ayrilib ketgan paytlarda shunday hodisa yuz beradi: yaxshi, yomonni yashirishib bir-biridan uzoqlashaverishadi. Ularning do‘stligi odam qatnamay qo‘ygan yolg‘izoyoq yo‘lni o‘t bosib ketgani kabi bora-bora, o‘z-o‘zidan unutilib, qalbdagi o‘kinchlarni bir-biriga aytishmay yurgan do‘stlar orasidagi ziddiyatlar kuchayib, kek saqlaydigan bo‘lib qoladilar. Ular ochiqdan-ochiq qasdlashib qolmasa ham, har biri o‘z dardini ichiga tugib, paytini poylab yuradi.

Mabodo, ulardan biri qo‘l ko‘tarib qolguday bo‘lsa, ikkinchisi ot qo‘yib kurashga kirishga tayyor turadi. Ana shunda ular bir-biriga dushman ekanini yashirib o‘tirmasdan, yuzma-yuz keladi. Hozircha ko‘nglida biror g‘arazi bo‘lmagan Qoratoy Sobirbekning so‘zlarini sovuqqonlik bilan tinglab o‘tirardi.

Sobirbek u-bu deb ezmalik qilib o‘tirmasdan, gapning bo‘larini aytayotgan edi:

– Bu yerda ba‘zi birlarimiz suvni taqsimlash masalasi qayta ko‘rib chiqilsin, tekshirilsin, degan fikrni aytyapmiz, – dedi u bamaylixotir so‘zlab. – Bu bir tomondan to‘g‘ri, albatta. Chunki har bir ishni qayta-qayta ko‘zdan kechirib, tekshirib turish – foydadan xoli emas. Bizning suvchilarimiz – gidrotexniklar ham buni allaqachon inobatga olib qo‘yishgan bo‘lsa kerak. Bu haqda ularning o‘zlari gapirishar. Biz, miroblar esa bu yerda bundan boshqa ishlar to‘g‘risida kengashib olishimiz kerak. Aks holda qizining siri onasiga ma‘lum, deganlariday, bizning bilganimiz bitta. U ham bo‘lsa: «Suv yetmayapti, chanqadik, ko‘proq suv ber!» deb ayyuhannos solganimiz solgan. Agar suvni ko‘paytirib berganlari taqdirida ham yana suv yetmaydi deb chopganimiz chopgan. Suvning ko‘pi yaxshi. Suv qancha mo‘l bo‘lsa, non ham shuncha serob bo‘ladi, bu hammaga ma‘lum. Lekin ba‘zi birovlarimiz Chuy arig‘iniig hammasini dalasiga burib yuborsang ham ko‘zi to‘ymay, o‘shanda ham suv yetmaydi deb zorlanadi. Yo‘q, o‘rtoqlar, bu kulgi emas. Bu muammo har birimizni qattiq o‘ylantirmoqda. Axir unga xudoning shunchaki oqib yotgan suvi deb yengil-elpi qarash mumkin emas-da. Suv deb qanchalik tashvish tortyapmiz, mehnat qilyapmiz... Shunday ekan, bu haqda bafurja o‘tirib gapirishib olaylik... Mana masalan, ko‘klamda dalani kezgan vaqtingda, bir tekisda unib chiqqan ekinlarni ko‘rib qalbing quvonchga to‘ladi, kuzga kelib xirmon ko‘tarilganda hosilni ko‘rib xafsalang pir bo‘ladi. Mana hozir ham ekinlar suv yuzini ko‘rmay quvrab ketyapti... Nega shunday bo‘lyapti? Suv yetishmasligidanmi? Yo‘q, bunday emas. Meningcha, har bir kolxozda yetarli suv bor, hatto suvga serobimiz ham deya olishimiz mumkin. Xo‘sh, shunday ekan, asosiy gap nimada?

Sobirbek koridorda o‘tirgan bir gala odamlar tomon g‘ozday bo‘yin cho‘zib qararkan, birdai Qoratoyga ko‘zi tushishi bilan taqir qirilgan boshini qashib, xayoliga biror narsa kelganday bir oz jim qolib, gapni ulab ketdi:

– Har kim ko‘rgan-bilganini gapiradi. Qoratoy bilan ikkimizning ovulimiz yonma-yon. Ichadigan suvimiz ham bir. Qatta ariqning narigi sohili ularniki, berigi sohili bizniki... Bu tomondan Qoratoyni do‘st deb bilaman. Men uni yomonlamoqchi emasman, lekin men bugun haq gapni aytolmasdan ham turolmayman. Sen ham mirobsan, men ham mirobman. O‘zingga ma‘lum, «do‘st achitib gapirar, dushman kuldirib», degan maqol bor.

Sobirbekning bu so‘zlarini tinglab o‘tirib Qoratoy o‘z qulog‘iga ba‘zan ishongisi kelmasdi. Bu gaplarning hammasi unga to‘g‘riday bo‘lib tuyulardi. Biroq to‘g‘ri so‘z toshni yorar deganlariday...

Sobirbekning soʻzlari asta-sekin Qoratoyga ogʻir bota boshladi. Sobirbek haq gaplarni aytayotgan boʻlsa ham, Qoratoy uni aksiga tushunib, gʻazablanayotgan edi. Qoratoy aldanadigan anoyi emas, Sobirbek nima uchun boshqalarni misolga keltirmay, uning ishi haqida gapirayotganini yaxshi payqardi. Sobirbek undam oʻch olmoqchi. U shu kengashda xalqning koʻz oldida ataylab uning obroʻyini toʻkib, sharmanda qilmoqchi. Boʻlmasa, «Beshtosh» kolxozi ekinlarni sugʻorishda eng orqada qolgan, deb bunchalik javramasdi.

Haqiqatan ham, Sobirbek bugun yechinib olib, kurashga tushgan kishiday doʻstlarini ham, boshqalarni ham yuzxotir qilmay, qattiq tanqid qilayotgan edi:

– Qachon boʻlsa suv oz, suv yetishmaydi, deb bahona qilib yuradi. Bu odatingni tashla, Qoratoy. Aks holda ish ham yurishmaydi, ekin ham oʻsmaydi. Sening ixtiyoringga uch yuz litr suv berib qoʻyilibdi. Oʻz dehqon tilimiz bilan aytganda, bu olti quloq suv! Hoy, bu hazilakam suv emas. Men ham uch yuz litr suv olaman. Bizning ekin maydonimiz ham deyarli birday. Shu suvning oʻzidan ham tejab-tergab foydalansak, xudo haqqi, yetish u yoqda tursin, hatto oshib ketishi ham mumkin. Lekin sen oʻsha oʻzingga berilgan suvning hammasidap toʻla foydalanayotibsanmi? Hamma gap ana shunda! Men hozir senga toʻppa-toʻgʻrisini aytib bera qolay, – deb Sobirbek choʻntagidan bloknotini oldi. Oʻtirganlar qoʻzgʻalib ivir-shivir qila boshlashdi: «Sobirbekning gaplari toʻgʻri! Hamma balo oʻzimizda! Suv isrof boʻlib ketyapti». Sobirbek bloknotini varaqlab, bir joyini ochdi-da, gapira boshladi:

– Agar shu vaqt ichida sugʻorilgan yer maydonlari hisoblab chiqilsa, haligi uch yuz litr suvdan faqat bir yuz yetmish litrigina foydalanilgani maʼlum boʻladi. Shunday ekan, qolgan yuz oʻttiz litr suv qaerga ketgan? Bu suvlarning bekorga oqib yotgani oʻzingga ham ayon, Qoratoy. Ularning bir tomchisi ham ekinlarga sarflanmagan. Xoʻsh, nima uchun bular haqida gapirmaysizlar. Bu mirobniig ishi emasmi? Hosil olamiz der ekanmiz, har kuni uch mahal ovqat qilishni kanda qilmaganimizdek, ekinlarning ham bir kun emas, bir soat ham kechiktirmasdan qondirib sugʻorib turishimiz kerak. Buning uchun esa mirob ertayu kech dalada, suvning boshida turib joy kuydirib ishlashi kerak. Qoratoy, sen tungi sugʻorishda boʻlasanmi? Yoʻq, albatta. Odam boʻlib hali biror marta seni kechasi suv boshida koʻrganim yoʻq! Ariq-ariqlarga taqsimlab berilgan suv qaerga oqyapti, uni kim boshqaryapti, aminmanki, qanchasi bekorga isrof boʻlyapti? Sen shularni tekshirib koʻrdingmi? Oʻz suvchilaring aytsin, yoʻq albatta, sen buni qilayotganing yoʻq. Qachon qaramay toʻgʻon boshida, reykanan koʻzingni uzmay oʻtirganing oʻtirgan. Agar, suv rejadan salgina pasaydimi, darhol gidrotexniklarga: menga suv yetmayapti, suv beringlar, deb chopib qolasan. Ammo shu payt pastda qancha suv foydalanilmay, isrof boʻlib oqib yotgani bilan ishing yoʻq. Qanday boʻlmasin, birovning hisobidan boʻlsa ham, koʻproq suv olish payidan boʻlasan, oʻzim boʻlay deysan. Boshqalar suvsiz qolsa ham senga baribir. Olma pish, ogʻzimga tush, deb doimo reykaning tagida oʻtirasan... Asov otni oʻrgatib mingan kabi suvning ham tizgin-chilvirini qattiq qoʻlga olmasang toʻgʻri kelgan tomonga urib ketadi... Buni unutmang Qoratoy, sening oʻrning reykaning tagida oʻtirish emas, balki dalada, suvning boshida, suvchilarning orasida...

Sobirbek borgan sari qizishib soʻzlay boshladi. Uning soʻzlari Qoratoygagina emas, oʻtirganlarning hammasiga qattiq botayotganday edi. Miroblar boshlarini egib, jiddiy qiyofada jimgina oʻtirishardi.

Sobirbek «Beshtosh» kolxozida ishlamasa ham, u kolxozni miridan-sirigacha oʻrganib chiqqanday gapirardi. «Beshtosh» kolxozida sugʻorish ishlariga ertaroq tayyorgarlik koʻrmaydilar. Faqat suv bosib kelgandan keyingina tashvishga tushib qoladilar. Tajribali dehqonlar bunday qilmaydi, ular erta koʻklamdan boshlab taraddudga kirishadi. Sugʻorish kartalarini ishlab chiqishadi... Yerga qoʻsh tushishi bilan peshma-pesh yangi ariqlar olinib, toʻgʻonlar tuzatib qoʻyiladi, eski ariqlar qazib taxt qilinadi, tajribali suvchilar tanlanib, ularning har biri maʼlum kartalarga birkirib qoʻyiladi. Biroq «Beshtosh» kolxozida bunday ishlar qilinmaydi. Qoratoy boʻlsa, bunday ishlar bilan yetarli shugʻullanmaydi, harakat ham qilmaydi.

Qoratoy, senlarga ajratilgan suv ekinlarga yetib bormasdanoq, eski ariqlarda yo‘l-yo‘lakay qurib, yo‘qolib ketmoqda. Shu zaylda ekinlar suv ichmasdan qolib ketyapti, kolxozning olayotgan hosili ham kamayib ketyapti. Bu bilan ish bitmaydi. Hammamizga ma‘lum, har bir litr suv uchun kolxoz pul to‘laydi. Senlarda bo‘lsa, suv yo‘lda-cho‘lda isrof bo‘lib ketgani uchun birgina o‘tgan yilning o‘zida kolxoz ellik ming so‘mdan ortiq ziyon ko‘rdi. Butun rayon bo‘yicha esa foydalanilmay isrof bo‘lib ketgan suv uchun necha minglab so‘m zarar ko‘rdik. Agarda buning ustiga, sifatsiz sug‘orish natijasida hosilning kamayib ketganini qo‘shib hisoblaydigan bo‘lsak, keltirilgan zarar miqdori o‘n baravar, yuz baravar oshib ketishi mumkin. Ey, og‘aynilar, buning uchun kim javob beradi? O‘zlaring aytinglar-chi, kim javob berishi kerak? Menimcha, avvalo bunga biz, mana men, mana sen, Qoratoy, miroblar javob berishimiz kerak. O‘zlaring bir o‘ylab ko‘ringlar-chi, mabodo, cho‘pon bir uloq yo‘qotsa, u uloqni to‘laydi. Shunga javob beradi. Agarda bizning miroblar vaqti bilan yuzlab kubometr suvni isrof qilib yuborsalar ham javobgarlikka tortilmaydi. Axir, o‘rtoqlar, bunga chidab bo‘ladimi? Suv – bu mirobning boqib yurgan moli. Yaxshi mirob undan doimo ko‘z-quloq bo‘lib turadi, har bir tomchisini ham tejab-tergab sarflaydi. Mana shunday hammamiz to‘planishib o‘tirganda aytadigan taklifim shuki, mehnat kuni miroblik vazifasi uchun yozilmasdan, balki ish jarayonida foydalangan suvning hisobidan yozilishi kerak, siz qo‘shni rayonning vakillaridan mening bu taklifimni hamma yerda quvvatlashlaringni so‘rayman... Ot ustida yurib miroblik qilgan boshqa-yu, suv kechib, jonini jabborga berib ishlagan miroblik boshqa...

Qoratoy bu so‘zlarni eshitib bezovtalanib o‘tirardi. Bu ham mayli-ya, ayniqsa Sobirbekning «sen», «sen» deb qo‘lini nayza qilib, ko‘rsatib gapirgan gaplari uning suyak-suyagidan o‘tib ketdi.

– Yer traktor bilan haydaldi. Kolxozchilaringiz bug‘doyni ekib, unib chiqishiga ham erishdi. Sug‘orish mahaliga kelganda, hammasi bekorga ketdi. Shuni bilginki, Qoratoy, sen odamlarning mehnatini zoe ketkazding. Uchtepa uchastkasidagi makkajo‘xorilar hanuzga qadar biror marta ham sug‘orilmadi. Yaxshi unib chiqqan ekinning nobud bo‘lishiga nega yo‘l qo‘yding? Bilaman, sen hozir, bu tepalikka suv chiqmaydi deb aytasan. Biroq, u tomonga kun botar betdan ariq olib o‘tish mumkinu, sen bo‘lsang bu haqda ertaroq harakat qilmading, bosh ham qotirmading.

Qoratoy o‘tirganlarning hammasi o‘ziga tikilib qarayotganini sezib turardi. Qoratoy shu payt yer yorilsa-yu, yerga kirib, ko‘zdan g‘oyib bo‘lgisi keldi.

U qaynoq suvga pishib olinganday beti-boshi taram-taram qizarib ketgan edi. Kengash tamom bo‘lishi bilan u ijrokomning eshigidan birinchi bo‘lib yugurib chiqdi-da, shu bo‘yicha otiga irg‘ib minib, to‘ppa-to‘g‘ri dalaga qarab chopib ketdi. Biroq u ot ustida ketayotganda ham Sobirbekning so‘zlari quloq ostida jaranglab eshitalardi. Go‘yo Sobirbek uning orqasidap quvib kelayotganday edi. Qoratoy Uchtepa tomon chopib borarkan, u hamon kengashda aytilgan gaplarni bir-bir eslab turli xil o‘y-xayollarga cho‘mardi. Ammo qancha o‘ylamasin Sobirbekning aytgan gaplarini ma‘qul ko‘rmasdi. O‘zini oqlash uchun qanday bo‘lmasin, turli xil dalillar izlab topishga harakat qilardi. Lekin shunday bo‘lsa-da, topgan javoblari tinchitib, hovuridan tushirmayotgan edi. Qoratoyni iztirobga solayotgan narsa: kengashda gangib qolib, Sobirbekka hech bo‘lmasa bir og‘iz ham javob qaytarolmaganida edi. Mana endi Sobirbek uni burniga sirtmoq solingan tuya kabi o‘z izmiga solib oldi. Eh, kallavaram, Sobirbekning bunday ayyorligini sal ilgariroq bilsa qani edi! Zarba berib, shoxini sindirib, ikki marta og‘iz ochmaydigan qilib qo‘yardiku-ya!

Biroq nima ham deya olardi? Sen, Sobirbek, boshqalarning ishiga aralashmasdan, o‘zingni bilaver deb endi aytib bo‘larmidi? Endi hech kim u haqda shikoyat qilolmaydi. Sobirbekni butun rayon biladi, u mohir suvchi, eng yaxshi mirob. Sobirbekning kolxozida beda har yili to‘rt martadan o‘rib olinadi. Uning kolxozida silosga mo‘ljallab ekilgan jo‘xorining har bir gektaridan olti yuz tsentnerdan hosil olinadi, kolxozchilarga har bir mehnat kuni uchun rayon bo‘yicha hammadan ko‘p pul, g‘alla, go‘sht, moy beriladi. Oblast gazetasi Sobirbek haqida maqolalar bosib, undan o‘rnak olishga chaqirdi. Bilimi jihatidan ham Sobirbek hammasidan ustun. Ko‘pchilik kolxozlarda jo‘xorini yer yetilgandan so‘ng yoppasiga sug‘orishadi deyishadi. Ma‘lum bo‘lishicha, bu eski usul yaxshi natija bermabdi.

Uning fikricha jo‘xorini jo‘yak-jo‘yak qilib zaxlatib sug‘orish ma‘qul ekan. Shunda hosil ikki baravar ortar emish. Uning aytishicha, agar kanop hozirgi kunda qonib suv ichsa, sutkasiga 12–14 santimetr gacha o‘shishi mumkin emish. Tavba, har bir o‘simlikni o‘lchab yurganday gapiradi. Qishda sug‘orish masalasini ko‘targan ham Sobirbek emasmi? Yerni qishda ham sug‘orish kerak ekan, shunda yer namlikni yaxshi saqlar emish. Buni eshitib turgan yonidagi bir chol: «Obbo shayton-ey», – deb yoqasini ushlab Sobirbekka tan berayotganini Qoratoy ham ko‘rib turgan edi. To‘g‘ri, Sobirbekning ilmi zo‘r, o‘zi ham ishning ko‘zini biladi, uzoqni ko‘radi!

Qoratoy-chi? U nimalarni biladi? Qoratoy ham miroblik kasbini Sobirbekdan kam bilmaydi, albatta. Ular ikkalasi ham mirobchilik kursida birga o‘qishgan. Ammo Sobirbekning baxti bor ekan. Ilg‘or kolxozga keldi-yu ishlab, tezda nom chiqardi. Xo‘sh, u «Beshtosh» kolxozida ishlab ko‘rsin-chi! Uning kimligi shunda ma‘lum bo‘ladi! Dastavval Qoratoy ham ishga zo‘r ixlos bilan kirishgan edi. Uning ham halol mehnat bilan xalq o‘rtasida shuhrat qozonsam degan orzu-umidlari bor edi. Ammo, ish boshidanoq chappasiga ketib, o‘zini o‘nglab ololmadi. Raislar biri kelib, biri ketib tez-tez almashinib turdi. Ana shunday sharoitda yangi takliflarni amalga oshirib, havas bilan ishlab bo‘larmidi... Oylar, yillar o‘tdi. Qoratoy ham bora-bora ishning borishiga qarab ko‘nikib qoldi...

Taqdir ataylab qilganday, ko‘p vaqtlar Qoratoy bilan Sobirbekning turmush yo‘lini bir yo‘ldan boshlab bordi. Ularning qishloqlari ham yondosh edi, yoshligidan bir-biri bilan tanish edilar, keyinchalik o‘spirinlik kezlarida «ShKM»² maktabida birga o‘qishdi. Urush paytida ham ular bir batalonda xizmat qildilar.

Belorussiyada bir poxodda ketayotib, jildirab oqayotgan kichik suvning bo‘yida dam olib o‘tirishganlari hali ham esida saqlanib qolgan edi. Sekin oqayotgan kichkinagina ariqchaning yoqasida soya tashlab turgan butalar, suv ichida o‘sgan qalin qamishlar, musaffo osmon, sukut saqlab turgan tushki payt, xullas, atrofdagi jamiki narsalar nafasini ichiga saqlab, o‘sha sokin oqayotgan suv tinchligini buzmayotganday bo‘lib tuyulardi. Shu payt otishmalarning ovozi ham eshitilmay, bir lahzaga urush dahshatlari unutilib, tinchlik hukm surardi. Bunday sukunat og‘ushiga cho‘mgan soldatlarning har biri o‘zicha turli xil shirin xayollarga berilardi. Sobirbek etigini yechib qayta kiyayotgan edi, ko‘zi suvga tushib tikilib qoldi:

– Eh og‘ayni, bizning qadrton tog‘ suvlarimiz qanday ajoyib-a. Ularni juda ham sog‘indim-da, Qoratoy! – dedi u. – Har bir ariqning suvi o‘zicha bir tunganmas boyluk ekanini endi payqab o‘tiribman. Okopda yotganimda ba‘zan suvning shildirab oqayotgani eshitilib turganday bo‘ladi... Omon-eson uyga qaytib borsak, albatta suvchi bo‘lamiz... O‘shanda sen ham men bilan birga qo‘shilib dalaga sug‘orishga chiqasan. Axir, dehqonning huzur-halovati o‘shanda emasmi? Sening Xonimgulingni ham birga ergashtirib olamiz... Dalaga suvni boshqarib boramiz-da, keyin men sizlarga ashula aytib beraman. Sug‘orishda tilsiz kishi ham kuylamasdan turolmaydi! Yovni yengib, omon-eson qaytsak, tilagim shu!..

O‘shandan beri oradan qancha yillar o‘tib ketdi. Ularning ikkalasi ham urushdan bir vaqtda qaytib kelishdi, ikkovi ham mirob bo‘lib birga ishlab yurishdi. Qoratoyning og‘ir tabiatliligi va tund mijoziga qaramasdan ular o‘rtasidagi do‘stlik aloqalari avvalgiday davom etaverdi. Biroq, kunlardan birida Sobirbek o‘z o‘rtog‘i Qoratoyning qallig‘i Xonimgulni sevar emish, degan so‘z chiqib, ovulda mish-mish gaplar tarqaldi. Shu-shu Qoratoyning do‘stidan ko‘ngli sovib, Sobirbekdan uzoqlasha boshladi.

Qoratoy Xonimgulga uylangandan keyin ham Sobirbekka ochiq ko‘ngil bilan qo‘l bergani yo‘q. Qoratoy bu haqda qancha o‘ylab ko‘rsa ham, bir qarorga kelolmay, sabr kosasi to‘lib yurdi. Buning sababi ham bor edi, albatta, u sirtdan qaraganda unchalik sezdirmay yurgani bilan Xonimgulni jondan aziz ko‘rardi. Uning ichi torligi ham, rashk qilishi ham shunga yarasha edi: Xonimgulga biror kishi kulib qaradimi, bo‘ldi, jonajon do‘stimi, tug‘ishgan kishisimi – kim bo‘lishidan qat‘i nazar, zaharini

² «ShKM» – 30- yillardagi ovul qishloq yoshlarining maktabi.

sochib, hazilmi, chinmi, surishtirib o'tirmasdan, qo'lga tushsa shu zahotiy oq jiqqa-mushtlashishdan ham qaytmasdi.

Ilgaridan shubhalanib yurgan yovuz niyatli Qoratoy Sobirbekning har bir bosgan qadamini kuzatib yurib, unga nafrat bilan qaray boshladi. Buni sezgan Sobirbek ham u bilan ko'pdan beri gapirishmas edi. Qoratoy Sobirbekning bunday yurishini ko'rib o'zicha: u Xonimgulni unutmayapti, Sobirbek mening baxtinga chang solyapti, deb sal narsadan gumonsirab yurdi. Bora-bora Qoratoy Sobirbekning mehnatda erishgan yutuqlariga ham hasad bilan qaray boshladi. Sirdan qaraganda u Sobirbek erishgan muvaffaqiyatlarni nazar-pisand qilmay yurgan bo'lsa ham, aslida uni ko'rganda ichidan zil ketib yurardi. To'g'ri, Qoratoy ham Sobirbekdan orqada qolib ketmaslik uchun harakat qildi. Biroq uning ishlari nima uchundir olg'a bosmadi. Bular Qoratoyning qalbini battarroq tirnab-o'rtab, eski qadrondonidan o'rnak olishga, yordam so'rashga, unga boshimni egib boramanmi, degan g'urur yo'l bermasdi. Sobirbek bo'lsa o'chakishganday nomi xalq og'zidan tushmay maqtalib, borgan sari obro'-e'tibori ortib borayotgan edi. So'nggi vaqtlarda Qoratoy buni xalq tugul o'z xotini o'g'zidan ham eshitib qoldi. Kunlardan birida Xonimgul Sobirbekning surati bosilgan gazetadagi maqolani o'qib o'tirgan edi. Bunga ko'zi tushib qolgan Qoratoy hadeganda sir boy bermay, jimgina turdi-da, so'ng sabri chidayolmay:

– Ie, yana sening Sobirbeging haqida yozishibdimi? Qani, yana nimalar deb maqtashibdi! – deb, rashki kelib, ichidan kuyib borayotganini sezdirmaslikka harakat qilib kulimsirab qo'ydi. Bundan bir oz oldinroq Xonimgul dugonalari bilan birga Sobirbeklarning qishlog'ida qo'yilgan kinoga borib kelgan edi. Aytishlaricha, u yerda Sobirbek bilan Xonimgul yonma-yon o'tirishib, kinoni ham ko'rmasdan, bir-birlari bilan gapirishib o'tirgan emish. Buni eshitgan Qoratoy xotini bilan ochiqchasiga gaplashib olmoqchi bo'ldi, biroq u nari-berini o'ylab: – Bizning ovulimizda shu kungacha klub qurilmaganiga kim aybdor? – dedi-yu, yana shashtidan tushdi.

Boshidan kechganlarini shu tarzda o'ylab borar ekan, Qoratoy Uchtepadagi ekinzorlar tomon qanday yetib kelganini bilmay qoldi. U endi jo'xorilarning qay ahvolda ekanligini o'z ko'zi bilan ko'rди. Ko'rganlariga ishongisi kelmay, ko'zlarini uqalab-uqalab qo'ydi. Lekin bu bilan manzara o'zgarmadi. Sarg'ish tortib kuyib yotgan bo'z tuproq gugurt chaqsang lop etib yonib ketguday. Jo'xorilar bo'lsa allaqachon quvrab o'tkir quyosh nuriga tob berolmay yaproqlarini naycha singari qat-qat o'rab olgan edi.

Ona-Yer, u ekinga sut beradi, hayot baxsh etadi. Lekin, u hozir yetim bolalardek o'gay qolgan. Uning suti yo'q, egasiz qolgan, jo'xorilar ayanchli ahvolga tushib bari bir ovozdan: «Bizga suv kerak! Suv! Tezroq bir tomchi bo'lsa ham suv kerak!» deya yalinib-yolvorayotganday edi. Ana shu paytda Qoratoyning yuragi umrida birinchi marta, haqiqatan ham iztirob chekib, zirqirab og'rimoqda edi. Shunda uning quloqlari ostida yana Sobirbekning ovozi jaranglab eshitilganday bo'ldi: «Sen mirobsan, suv qo'lingda, hosil uchun sen javob berasan. Bilib qo'y, Qoratoy, elning rizqini qiyganing, ter to'kib qilingan mehnatni zoe ketkazganing uchun xalqning uvoli tutadi seni».

Shu mahal ko'ngilni behud qiluvchi garmsel boshlandi. Issiq shamolning quyuyq to'lqinlari yer betiga olov purkab, qolgan-qutgan so'nggi namlikni ham so'rib olayotganday Qoratoyning badanlarini kuydirib yondirardi.

– Garmsel! – deya baqirardi Qoratoy jon-jahdi bilan, nafasi bo'g'ziga tiqilib. – Garmsel keldi! – so'ng u otning yoliga mukkasidan yiqilib tushdi-da, o'zicha bo'g'iq ovoz bilan pichirlay boshladi. – Bundan ko'ra, mening suvsiz qolganim yaxshi emasmidi?! Bundan ko'ra, mening chanqab o'lganim ma'qul emasmidi?!

Bir ozdan so'ng Qoratoy boshini bir chulg'ab oldi-da, o'nqir-cho'nqirlarga qaramay, dala bo'ylab, chang-to'zon ko'tarib ovul tomon ot qo'yib boraverdi. U tizginni bo'sh qo'yib chopib borar ekan, hozirgina ko'chada podani to'sib turgan Xonimgul bilan To'qonning oldiga yetib keldi-da, otni taqqa to'xtatdi.

III

Tunning birinchi yarmi shu kunlarda odatdagidan qop-qorong'i edi. Oy qorayib ko'ringan tizma tog' cho'qqilaridan kechikib chiqayotgan edi. Sug'orish uchun tun eng yaxshi vaqt. Sobirbek sug'orishning qanday borayotganini tekshirib yurdi. Hamma ish joyida. Suvchilarga kunduz kuni topshiriq berib qo'yilgan, ularning har qaysisiga alohida yer ham taqsimlab berilgan. Endi bo'lsa Sobirbek biror yerga suv chiqmay qolmadimikin deb, marzama-marza yurib sug'orilgan ekinlarni ko'zdan kechirib yurgan edi, bir vaqt:

– Sobirbek, qaerdasag, ho-o-o, Sobirbek qaerdasan! – degan ovoz eshitilib qoldi.

– Men bu yerdaman!

– Suv yo'q! Suv qurib qolyapti! – deya baqirardi haligi suvchi. Sobirbek u tomon chopib borarkan, narigi yoqdan yana qiyqiriq ovozi eshitildi:

– Xoy, mirob, suv yo'q! Suv qani?

Haqiqatan ham ariqdagi suvlar o'zidan-o'zi kamayib qurib qolgan edi. «Katta ariqqa urib ketdimi, nima bo'ldi?» – deganicha Sobirbek katta ariq tomon chopib ketdi... Ariq joyida, boya-boyagiday. Ammo suv kamayganidan kamayib, ariq tubidagi toshlar qorong'ida yiltirab ko'rinib turardi. «Tavba, bu nimasi bo'ldi?» – deb Sobirbek hayron qoldi-da, kanalning brror yerini suv olib ketganmikin degan xayolga borib, birdan cho'chib ketdi. Bo'lmasa bu kanaldan yolg'iz Sobirbeklar emas, «Beshtosh» kolxozi ham suv ichardi, qolaversa, kanalning urib ketgan yerini bog'lash oson ish emas. Unga qancha kuch, qancha vaqt kerak. Sug'orish qizg'in ketayotgan hozirgi paytda suvsiz qolish bu hosildan mahrum bo'lish degan gap. Nima bo'lsa ham tezroq harakat qilish kerak, deb Sobirbek tun qorong'isiga qaramay, otga yana qamchi bosdi.

Mana, u kanalning boshiga ham yetib keldi. U yerda ikkala kolxoz uchun suv bo'lib berib turadigan katta shlyuz o'rnatilgan edi. Sobirbek otini kanal chetidagi tolga bog'ladi-da, o'zi kanalning tepasiga irg'ib chiqdi va shlyuzning ko'prigi bilan yurib borayotib birdan to'xtab qoldi. Sobirbek katta ariq boshidagi shlyuzning berkitilganini ko'rib o'z ko'ziga ishonmasdi. Kanaldan ariqqa tomon hech bo'lmasa jildirab ham suv oqayotgani yo'q. Qoratoylarning shlyuzi bo'lsa, oxirigacha ko'tarilgan. Suvning hammasi ularning arig'ida sharqirab oqayotgan edi.

«Bu nimasi, buni kim qildi?» – deb Sobirbek o'ziga-o'zi savol berardi-yu, unga javob topa olmasdi. U umrida bunaqa hodisaga duch kelmagan edi. Suvning shovqin solib, sharqirab oqayotganidan Sobirbekning so'zlarini eshitib bo'lmasdi.

– Yo'q, bu yerda qandaydir anglashilmovchilik bor. Bunday bo'lishi mumkin emas. Buni darhol tuzatish kerak!..– der edi Sobirbek o'ziga-o'zi pichirlab.

U otining yoniga borib, hamisha egarining qoshiga bog'lab yuradigan katta klyuchni yechib oldida, qaytib kelib o'ziga tegishli suvni ochib yuborayin degan maqsad bilan klyuchni shlyuzning gaykasiga solib burayotgan edi, yaqin atrofdan bironing haybatli ovozi eshitildi:

– Tegma unga, qo'lingni tort!

Sobirbek yalt etib yon-atrofiga qaragan edi, ko'prikning ustida qandaydir qanotini yozib yuborgan burgutga o'xshash, ola-bula juldur yopinganday boshini ichiga olib kelayotgan ko'lanka paydo bo'ldi. Uning afti basharasi ko'zga ko'rinmasdi.

– Sen kimsan?

– Qo'lingni tort deyapman!

– Qoratoy, senmisan? U javob bermasdi.

– Bizning suvni sen bo'g'ib oldingmi?

– Menga suvning hammasi kerak!

– Bunday huquqni senga kim berdi?

Qoratoy lapanglaganicha ikki sakragan edi, Sobirbekning qarshisida paydo bo'ldi.

– Yo'qol, hozir ko'zimga ko'rinma!

– Qoratoy, aqling joyidami o‘zi? Nima deb vaysayapsan?

– Hozir bu yerdan ket! Suvni bermayman dedimmi, bermayman! Uni o‘zim uchun emas, kolxoz uchun olyapman! Ekinlar quvrab ketibdi, menga suvning hammasi kerak. Hozir ket, joningdan umiding bo‘lsa, bu yerdan hozir ket! Nima qilsang ham suvni bermayman.

– Boshqalarning ekini sug‘orilmasdan qolib ketsa maylimi? Bu kurakda turmaydigan so‘z. Bu o‘g‘rilikdan boshqa narsa emas!

– Men o‘g‘rimanmi? Tilingni tiy! – Qoratoy sakrab borib Sobirbekning qo‘lidagi temir klyuchni yulib oldi-da, orqaga bir qadam tisarilib, qulochkashlab turib Sobirbekniig boshiga urmoqchi bo‘lgan edi, Sobirbek epchillik qilib, Qoratoyning qo‘lini ushlab qoldi. So‘ngra u qo‘liga butun kuchini to‘plab, Qoratoyning bilagini qopqon kabi sindirgudek mahkam siqib turaverdi. Nihoyat, klyuch Qoratoyning qo‘lidan sho‘lp etib suvga tushib ketdi. Biroq Qoratoy hamon yon bergisi kelmadi. Aftidan, u holdan toyib yiqilmaguncha olishmoqchi. Sobirbekni ko‘prikning chetiga sudrab borib, suvga itarib yubormoqchi. Buni sezgan Sobirek bir qo‘li bilan shlyuzning temiridan ushlab olib, o‘rnidan qimirlamay turaverdi. Ular shu zaylda yuzma-yuz olishib, ko‘prik ustidan suvga tushib ketmaslik uchun bir-birini ushlab, yopishishardi. Qadrdon do‘st bo‘lib yurgan kezlarida ham ular bir-biri bilan bunchalik yaqinlashgan emas edi. Atrof bo‘lsa jimjit, qorong‘i, biror tirik jon yo‘q. Faqat endigina bosh ko‘tarib kelayotgan to‘lin oy “bu olishib yotganlar kim bo‘ldi”, deganday, qir orqasidan bosh cho‘zib qarayotgan edi. Agarda hozir kun qorong‘i bo‘lmaganida, Sobirbek Qoratoyning quturganday qon to‘lgan ko‘zlarini baralla ko‘rgan bo‘lardi, chakkasida bo‘rtib chiqqan qon tomirlarini yuragi bilan birgalikda gupillab urayotganini sezgan bo‘lardi, uning irvaygan og‘izlari murdani eslatardi. Biroq qorong‘ida Qoratoyning kuyib-yonayotgap issiq gavdasi, anqib turgan ter hidi va xirillab chiqayotgan so‘zlarigina sezilardi.

– Suvni bermayman dedim – bermayman! Bu tunda suvdan men foydalanaman. Ekinlar suvsizlikdan quvrab ketyapti!..

Bir oz vaqt o‘tgach, Qoratoyning madori qurib, bo‘shashgan edi, Sobirbek uni o‘zidan nariga itarib yubordi:

– O‘rningdan jilma, Qoratoy! Qo‘zg‘ala ko‘rma! – dedi Sobirbek, – oqibat shu edimi? Hosil uchun, birinchilik uchun shunaqa kurashishimiz kerak ekan-da. Sen meni kim deb bilasan?

– Sen menga dushmansan! – dedi Qoratoy entikib xirillab. – Sen menga dushmansan... Sen mening sevgan xotinimga ko‘z olaytiryapsan, sen meni sinamoqchi bo‘lib yig‘ilishlarda yomon ishlaydi, deb ishimni muhokama qilasan. Lekin meni aldayolmaysan, bilib qo‘y shuni... Sug‘orishda qanaqa qilib ilg‘or bo‘lib yurganingni ham bilaman, sen mening suvimni ham tuni bilan o‘zingga foydalanib yuribsani...

– Nima-nima? – dedi-yu, Sobirbekning tomog‘i bo‘g‘ilib, boshqa so‘z aytishga chamasi kelmadi shekilli, Qoratoyning yoqasini qo‘sh qo‘llaganicha o‘ziga niqtab tortib, shu bo‘yicha qimirlatmasdan xippa bo‘g‘ib turaverdi, so‘ng qorong‘ida uning ko‘zidan ko‘nglida nimalar borligini bilib olmoqchi bo‘lganday, yuziga anchagacha tikilib turdi-da, qandaydir o‘kinch bilap boshini chayqadi:

– Hammasi tushunarli! Men ketdim. Ammo shuni bilginki, sening ariqlaring shuncha suvga chidash berolmaydi... Sen o‘zingga-o‘zing dushmanlik qilyapsan... Agar bir ho‘plam suv bekorga ketsa, keyin o‘zingdan o‘pkala...

Sobirbek ketgandan so‘ng Qoratoy ko‘prikning ustida turib, oy nurida oqarib ko‘ringan Sobirbekning gimnastyorkasiga anchagacha qarab qoldi. Sobirbek bu to‘qnashuvda g‘olib chiqqanday boshini baland ko‘tarib, ko‘kragini kerib, mardonavor odimlab ketayotgan edi, Qoratoyning bo‘lsa boshi aylanib, butun vujudi olov bo‘lib yonayotgan edi. U hozir o‘zini g‘oyat kuchsiz, birov adashtirib, yolg‘iz tashlab ketgan go‘dak singari his qilardi. Shu payt u ketib borayotgan Sobirbekka: «To‘xta! Menga suving kerak emas, suvingni ol!» deb baqirib yuborishiga sal qoldi.

O‘z qilmishini to‘g‘ri deb topish va undan qanoat hosil qilish uchun Qoratoyga yana nimadir yetishmayotgan edi. Kanalning tepasidan chopib tushgan Qoratoy ariq yoqasiga kelib o‘tirdi-da,

jonimni jabborga berib topgan suv senmisan, deganday tomog‘i qurib-chanqagan kishi kabi hovuchlab qult-qult suv ichdi-da, o‘zicha nimalarnidir gapirayotgan edi:

– Shoshmay tur, hali men senga ko‘rsatib qo‘yaman. Endi hamma suv o‘z qo‘limda... Bu kecha hamma ekinlarni sug‘orib olaman. Muddaom shu. Meni o‘g‘ri deb ko‘rsin-chi, men o‘g‘ri emasman!.. Ular ekinlarini to‘rt-besh martalab sug‘orib olishgan. Bir kecha suv olmasa olmabdi-da... Bizga bo‘lsa hoziroq suv kerak. Mana, yana garmsel esib kelyapti... Yo‘q, Sobirbek, bekorlarni aytibsan, bizga olti quloq emas, o‘n-o‘n besh quloq suv kerak... Uchtepadagi jo‘xorilarga suvni o‘sha eski ariqlar bilan olib boraman.

Haqiqatan ham ariqda katta suv to‘lqinlanib oqayotgan edi. Uning kuchli oqimiga qarab turgan Qoratoyning ko‘zlari jimirlab ketdi. Bahorgi toshqin daryo kabi qirg‘oqlari bilan to‘lib oqayotgan ariq suviga kaftingni solib to‘smoqchi bo‘lsang, suv go‘yo asov toydek sapchib, duch kelgan tomonga olib ketishi mumkin. Suv erkin oqishni yaxshi ko‘radi. Agar unga quloq solib tursang, suv o‘zining kuchli oqimi bilan ariq qirg‘oqlarini kemirib ketib, ko‘zga ko‘rinmas qumlarni muttasil oqizib borayotgani eshitaladi.

Biroq Qoratoyning xayoli boshqa narsada edi. U bugun qanday bo‘lmasin, tuni bilan ekinlarning hammasini sug‘orib olmoqchi edi. Suv hozirgacha Uchtepaga yetib borganini, u yerda suvchilar kechadan beri shaylanib, tayyor bo‘lib turganini xayolidan o‘tkazdi-da, Qoratoy o‘rnidan sapchib turib quvonchidan o‘zicha miyig‘ida kulib qo‘ydi. Ha, sug‘orish boshlandi! Endi tezroq harakat qilib qolish kerak...

IV

Qalin kanopning qoq o‘rtasidagi yolg‘izoyoq yo‘l bilan chor atrofga nazar tashlab bir ayol kelardi. Uning boshiga bir o‘ram qilib bog‘lab qo‘yilgan oq ro‘moli yelkasiga sidirilib tushgan, ko‘ylagining yoqalari ochib yuborilgan, qorong‘ida ko‘ksi oqarib ko‘rinib turardi. Bu Xonimgul edi. U shoshilganicha qaergadir ketib borardi. Uyqusidan cho‘chib uyg‘onib ketgan to‘rg‘ay yonidan parillab uchib ketgan edi, Xonimgul cho‘chib ketib qichqirib yuborishiga sal qoldi va qo‘rqqanidan qo‘lidagi tugunchani ko‘kragiga bosib oldi. Yo‘q, u qo‘lidagi tugunchani tashlamoqchi emas. Qoratoy ishga bugun ovqat yemasdan ketgan, yana buning ustiga, uning kayfiyati ham buzuq edi. Agar biror hodisa yuz berganini bilganda, Xonimgul Qoratoy uchun jonini berishga ham tayyor edi...

Shu payt allaqaerdan:

– Qoratoy! Qoratoy! Suv urib ketdi! Tezroq kel! – degan kuchli ovoz eshitildi.

Shoshib qolgan Xonimgul o‘sha tomonni ko‘zlab chopib ketdi. Uch-to‘rt kishi, kimligini bilib bo‘lmasdi, urib ketgan ariq yoqasida uymalashib yotgan edi. Ammo Xonimgul ular orasidan Qoratoyni darrov tanidi. U suv o‘yib ketgan ariq o‘rtasida enkayganicha nimagadir urinib yotgan edi. Qatta ariqdan siqilib oqayotgan kuchli oqim yirtqich hayvon kabi tutqich bermay, qirg‘oqni uzib-yulqib, tuproq chiqindilarini o‘zi bilan birga oqizib soyga tomon chopardi. Suvning shovullab oqayotgan oqimi ichidan dam-badam kishilarning shovqin-suronlari eshilib qolardi.

– Bo‘l!.. Tezroq! Chimni olib kel!.. Toshni bos...

Xonimgulning yetib kelganini hech kim payqamagan edi. Biroq uning qaerdan, qachon kelganiga ham hech kim hech qancha taajjublanmasdi. Xonimgul suv kechib, Qoratoyning oldiga yugurib bordi. Qoratoy unga yalt etib bir qarab qo‘ydi-da:

– Chim, chim olib kel! Tezroq! – deb buyruq qildi. Undan keyin nima bo‘lganini Xonimgul yaxshi anglamasdi. Boshi qotib, gangrab o‘ngimi, tushimi, faqat jon-jahdi bilan chim o‘yib yotganini bilardi, xolos. Chimni yerdan ajratib olish qiyin, uni tirnoqlari bilan uzib olish kerak. Chim juda og‘ir bo‘lsa ham, Xonimgul uni tashlamay, bola ko‘targanday quchoqlab ko‘kragiga qisib, Qoratoyga olib kelardi. Qoratoy bo‘lsa xotiniga biron nima demasdan bo‘g‘ilib xirillardi. Shu choq narigi tomondan birovning qichqirgan ovozi eshitildi:

– Nima? Nima bo‘ldi?

– Tezroq, tezroq bo‘linglar! Suv olib ketyapti!..– Muskullari temirday bo‘rtib chiqib, hansirab, bir-birovlarini turtishib suv bilan olishib yotgan odamlar orasidan ayolning horg‘in ovozi quloqqa chalindi. Xonimgulning oyog‘iga tosh tushib ketgan edi. U oyog‘ining og‘rig‘iga chiday olmasdan «voy jonim», degan tishini tishiga bosib, suvning ichida o‘tirib qolgan edi, narigi yoqdan Qoratoyning «bo‘linglar», degan buyrug‘ini eshitib, o‘rnidan irg‘ib turdi. Shu zahoti bir narsa qirs etib ketdi. Nima bo‘ldi, oyog‘i sindimi?.. Qoratoyning qoqayotgan qozig‘i sinib ketgan edi...

Ko‘zlari jimirlab tinib ketdi...

– Bari bir, bo‘lmaydi!

– Nega bo‘lmaydi?

– Eski ariq eski ko‘ylak singari, bir joyini yamasang, ikkinchi yeri yirtilaveradi.

– Bas qil!

– Bundan chiqdi, ishlab o‘lgin deb qo‘ya qol?

– O‘l!

Yana shiddatli kurash davom etadi! Suv – bu tilsiz yov. U bostirilgan tosh va chimlarning ostidan otilib chiqib, hamma yoqqa toshib, buzib borayotgan edi. Uni jilovlab bo‘lmasdi... Qo‘llarining tobora madori qurib, yuzlaridan nomakob ter quyilardi... Suvchilar Qoratoydano‘rozi bo‘lib, uni ko‘rishga ko‘zi yo‘q edi...

– Shu ham ariq bo‘ldi-yu, ichidagi cho‘p-xasiga o‘ralashib yiqilasan kishi... Yana undan suv qanday oqsin...

– Ariqlarni durustroq qazitmay rais bilan mirob nima qilib yuribdi...

– Bularning hammasiga Qoratoy aybdor, ikki o‘rtada na o‘ziga, na o‘zgaga qildi...

– Tekin tomoq yurakni og‘ritadi!

Bu so‘zlarni Xonimgul ham eshitib turgan edi. «Ular nima deyishyapti, Qoratoy biror qaltis ish qilib qo‘ydimi?» deb qo‘rqib ketdi.

Suvchilardan biri jahl bilan baqirdi:

– Bas endi, suvni ochib yubor!

Kimdir birov suvni ariqqa tashlab yuborish uchun shlyuz tomon yugurib ketdi. Qoratoy bo‘lsa, bir-ikki sakrab yetib keldi-da, uning yo‘lini to‘sdi.

– Senga kim aytdi suvni tashlab yuborsin deb? Hoziroq izingga qayt! Javobini o‘zim beraman!

– Nimaning javobini berasan? Birovlarning suvini ochib olib, ariqlarni buzib yuborganingnimi?

Qoratoy lom-mim demasdi. Qovoq osgan bo‘yicha qarshilik ko‘rsatmoqchi bo‘lib to‘planib turgan suvchilarga tomon qo‘lidagi ketmonini salmoqlab yaqinlashib bordi.

Haligi so‘zlarning ma‘nosini, kuyovining qilmishlarini Xonimgul endi aniq anglab yetgan edi.

Qoratoy suvchilarga g‘azab bilan tashlandi:

– Ishni tashlab ketishga kim ruxsat berdi?

– Qo‘p baqiraverma! Yaxshilik bilan suvni ochib yubor!

– Sen o‘g‘irlagan suv uchun biz javob bermaymiz!

– Ochib yubormayman! – deb baqirgan Qoratoy joni bo‘g‘ziga kelib, ketmon ko‘tarib suvchilarga hamla qildi.

Shu zahoti suvchilardan biri uni o‘z ketmoni bilan to‘sib qoldi, ketmonlar bir-biri bilan to‘qnashib, qorong‘ida olov uchqunlari chaqnadi. Suvchilar ko‘plashib Qoratoyni bosib yiqitib, qo‘lidagi ketmonini tortib olishdi. Qoratoy shunda ham tinchlanmasdi. U oldida turgan odamlarni boshi-ko‘zi demasdan sola boshladi.

Boshqalar uni ushlab qo‘lini orqasiga qayirishgan edi. Qoratoy qo‘ldan chiqib ketib, ikki-uch qadam nariga borib yiqilib tushdi. Biroq yana o‘rnidan tura solib, quturgan hayvon kabi olishib ketdi.

Hangu mang bo‘lib qolgan Xonimgul tili kalimaga kelmay, majoli qurib, o‘sha o‘tirgani bo‘yicha o‘tirib qoldi.

– Voy, bu qanday mudhishlik! – deganicha Xonimgul mushtlashib yotganlarni ajratmoqchi bo‘lib, o‘zini ularning orasiga otdi. Gandiraklab holdan ketgan Qoratoyni oldini to‘shib, urayotgan odamlardan uni himoya qila boshladi:

– Qo‘yinglar, sadag‘ang ketaylar, hoy bu nima qilganlaring, bola bo‘lyapsizlarmi, qo‘yib yuboringlar! – deb Xonimgul yiqilib-surilganicha Qoratoyni ajratib olishga talpinardi. Ko‘ziga qon to‘lib, jon talvasasida olishayotgan Qoratoyni ayoliga bo‘y bermay, uni qayta-qayta siltab tashladi. Shunga qaramay Xonimgul o‘zini qorong‘ida mushtlashib yotgan olomon orasiga otib suvchilarga yalinib-yolvord:

– Qo‘ysalaring-chi, ayb sizlarda emas... Qo‘li bilan qilgan, boshi bilan javob beradi. Bunga Qoratoyni o‘zi javob bersin, sizlar ketaveringlar... Ketinglar hozir... Urmanglar deyaqman!

– Hoy, urishni kim boshladi? Uning o‘zi emasmi?

– Boshlagan bo‘lsa, boshlagandir, o‘chlaringni mendan olinglar, undan ko‘ra, meni uringlar.

– Nega seni urar ekanmiz... Hozir ketamiz, bu yerda yotib qoladigan odam yo‘q. Biroq biz buni shu bo‘yicha oqibatsiz qoldirmaymiz. Tegishli joyda gapirishib olamiz... «Ko‘ramiz! Hali partorg, pravlenieng oldiga ham boramiz!» – deganicha suvchilar ketmonlarini yelkalariga tashlab, ovulga yo‘l olishdi.

Qoratoyni bo‘g‘iq ovoz bilan:

– To‘xta! Orqaga qaytinglar, hozir qaytinglar! – deb bo‘yniga osilib olgan Xonimgulni sudrab, ular tomon intilardi.

Suvchilar to‘xtamadi, unga javob ham qilishmadi. Bir ozdan so‘ng ular qorong‘ida g‘oyib bo‘lishdi.

Boyadan beri olishaverib holdan ketgan Qoratoyni esi og‘ib, butun vujudi titrab-qaltirab, qo‘llari lattaday shalvirab qolgan edi. Dala ustidan go‘yo momaqaldiroq guldurab o‘tib ketganday atrof jimjit.

Dimiqqan iliq tun mayin tortib qizib yotgan yer betiga salqin tushayotgan edi. Ariq bo‘ylab tig‘iz o‘sgan ixroj bilan sariq bosh o‘simliklarning o‘tkir hidi havoda anqib turardi. Kanal tarafdin qurbaqalarning qurillashi elas-elas eshitilib turardi. Narigi yoqda esa qalin butazor oralab ona tuya o‘tlab yuribdi. U bo‘talog‘ini erkab, cho‘ziq ovoz bilan o‘ziga chorlardi va yantoq poyalarini kirtillatib chaynardi.

Ha, tabiat odatdagiday tinch, o‘z maromida, uning osudaligini faqat birgina narsa – ariqning sharillab oqayotgan suvi buzmoqda edi. Kichkinagina kamarchadan kuch bilan otilib chiqayotgan suv soy bo‘ylab sharqirab oqmoqda. Qoratoyni boshini quyi solib, o‘rtanib yotgan yuragini to‘xtatolmay kamardan pishqirib qaynab chiqayotgan suv kabi entikib, og‘ir nafas olardi. Uning «dik-dik» urayotgan yuragi kuyovini quchib turgan Xonimgulga go‘yo o‘z qalbi urayotganday aniq sezilib turardi. Mana, suv so‘nggi tosh va chimlarni ham surib oqizib bormoqda. U o‘chakishganday, avvalgisidan ham kuchliroq sharillamoqda.

– Buni men yolg‘iz o‘zim uchun qildimmi? – deyardi Qoratoyni o‘z-o‘zicha, kimga yuzlanishni bilmay. – Yo‘q, kolxozni deb qildim... Suv bo‘lmasa... Ekin maydoni yildan yilga kengayib borayotgan bo‘lsa...

Xonimgul kuyovining bu nolishini ko‘rib, yuragi tovlanib ketdi:

– Hechqisi yo‘q, Qoratoyni, ko‘p xafa bo‘laverma! – deyardi Xonimgul kuyovining qulog‘iga shivirlab.

Qoratoyni bir xo‘rsinib, Xonimgulni quchoqlab turgan qo‘llarini ajratib, uni nariga itarib yubordi.

– Ket bu yerdan! – dedi u zarda bilan qahri kelib. – Ko‘zimga ko‘rinma, yo‘qol!

Xonimgul biron narsa demasdan jimgina qayrildi-da, odimlab ketdi. U yurib borarkan, yo‘l-yo‘lakay quvraylarning boshini chimchib, ularning achchiq donlarini kaftida uqalab, yerga sepib borardi.

Yolg‘iz qolgan Qoratoyni yana bir oz o‘tirdi-da, so‘ng to‘g‘onni ko‘zlab yurib ketdi.

V

Tong ham ota boshladi. Tog' yon bag'irlariga o'rnashib olgan pag'a-pag'a yengil bulutlar uyqudan sekin-asta bosh ko'tara boshladi.

Qoratoy bo'lsa yerda chalqancha tushib yotgan edi. Hozir u yerni quchoqlaganicha yolg'iz yotardi.

Yer hammasini tushunadi, odamning sevinch-quvonchiga ham, qayg'u-alamiga ham sherik bo'lishi, o'z bag'riga singdirishi mumkin. Mana, hozir ham chuqur xayollar og'ushiga cho'mib o'tgan voqeani eslayotgan Qoratoyning tinchini buzgisi kelmaganday, sekin-asta yorishib kelayotgan tong shu'lasi yer betiga to'shalib, yuqoridan esayotgan mayin shabada uning zirqirab-qaqshab og'riyotgan tanasi, qavarib ketgan qo'llari uzra girdikapalak bo'lardi. Qoratoy yotgan yerga yana kimdir biron sharpasiz yaqinlashib keldi-da, uning yoniga o'tira qolib, Qoratoyning boshlarini, kiftlarini silay boshladi. Bu iliq qo'llar Qoratoy uchun g'oyat yaqin, g'oyat yoqimli tuyulardi. Qoratoy zarracha bo'lsa-da, qo'zg'alishdan qo'rqardi; go'yo sal qo'zg'alsa bu orombaxsh lahza, jon ato qilgan baxt qushi parvoz qilib, uchib ketib, ikkinchi marta qaytib kelmasdek bo'lib tuyulardi.

«Qadringga yetmadim, Xonimgul, – deb o'ylab yotgan edi u. – Sening tabiatingni tushunmasdan pastlik qildim. Kechir meni, yuzingga qanday qarayman endi. Baxt-tole degan narsa faqat uyda, o'choqning boshidagina emas, balki el bilan, kollektivning mehnati bilan chambarchas bog'liq ekanini o'zing ham tushungan bo'lsang kerak...»

– Qoratoy, o'rningdan tur, Sobirbek kelyapti! – deb shivirladi Xonimgul. Qoratoy boshini salanglatib o'rnidan turdi.

– Ma, dalada qolib ketibdi, boshingga kiyib ol, – deb Xonimgul unga qalpog'ini uzatdi. Qoratoyning changga botgan ust-boshini qoqib, ko'ylagining yirtilgan joylarini to'g'rilab, qistirib qo'ydi.

– Men uyga ketaverayin, sen keyin borarsan... Oting qo'rg'onning narigi yog'ida tushovli yuribti, – dedi Xonimgul ketib borayotib.

Sobirbek ariqni yoqalab sekin kelayotgan edi. U ba'zan uzangiga oyoqlarini tirab, otining jilovini tortib, atrofga nazar tashlab borardi. Balki, u yangi ariqning qaerdan tushishini mo'ljallab yurgandir.

Qoratoy jimgina qarab turardi.

Do'st oldida javob berishdan ko'ra dushman qo'lida o'lgan yaxshi emasmi?!

1954 yil

Asil Rashidov tarjimaci

BAYDAMTOL SOHILLARIDA

I

Kutilmaganda yomg'ir quyib berdi. Bir zumda paydo bo'lgan loyqa sel chuqur jarliklarni yuvib, keksa archalarni tag-tomiri bilan qo'porib, yo'lidagi toshlarni surib-supurib, daralar osha sharqirab oqardi. Dahshatli bu oqim ana shunday shiddat bilan borib, Baydamtolga qo'shildirdi.

Pishqirib, quturib oqayotgan daryo o'zini qo'yishga joy topolmay, dara bo'ylab shovqin solardi. Qosh qorayib qolgan bo'lsa-da, ahyon-ahyonda o'rkach-o'rkach vahimali qora to'lqinlarni jon-jahdi bilan qirg'oq tomon tashlanishini ko'rish mumkin edi. Shiddatkor to'lqinlar kuch bilan toshlarga urilar va parcha-parcha bo'lib, yana shovullaganicha qaytib ketardi.

Yana sal o'tmay suv bilan qoya to'qnashib, darani gulduros ovozlari qoplab olardi. To'lqinlar sig'ishmayotganday bir-birining ustiga mingashardi. Goho-goho ayg'ir kabi olishib, osmonga sapchishardi. Daryo tepasidagi po'lat simga osib qo'ygan lyulkani hozir uzib ketayotganday tuyulardi. To'lqinlanib oqayotgan daryo tepasidagi ulkan qora qoyalar qovoqlarini solib hech narsa bilan ishi bo'lmaganday e'tiborsiz turishardi. Unchalik katta bo'lmagan hovlida it g'ingshirdi. Qorong'i deraza ostiga o'tirib olgan kuchuk, yelkasini yalab ketayotgan achchiq sovuq iztirobidan bo'lsa kerak, tobora qattiqroq uvillardi. Shamol uning ovozini baland daralar osha uzoq-uzoqlarga olib ketardi.

Asya uxlay olmadi. Ayniqsa, chaqmoq chaqib, go'yo birov deraza ostiga kelib gugurt chaqqandek, bir zumda hamma yoq yorishib ketar, yomg'ir seli oqib tushayotgan oyna ortidan uvadaga o'xshagan sur bulutlar mo'ralaganda ko'ziga alvasti ko'ringanday, uning yuragi orqasiga tortib ketardi. Ular, hatto Asyaning ko'ziga oynani chertayotgandek bo'lib tuyulardi. Asya qo'rqqanidan qo'lidagi ochiq kitobni ko'ksiga bosdi. Vahima ichida ko'zini yumdi-da, nafas chiqarmay tashqariga sekin quloq soldi. Devorning shunday orqaginasida gidrotexnik Bektemirning oilasi yashardi. U yoqdan onda-sonda gangir-gungur gapirishgan va yo'talgan ovoz eshitilib turardi. Bu Bektemirning otasi keksa Asilboyning sharpsi edi. U obdon azob chekar, aftidan bugun cholning suyaklari yana qaqshab og'rib azob berayotganga o'xshaydi. U kuchukni bir necha bor baqirib-chaqirib so'kib oldi:

– Ket, yo'qol, Boykuren, yo'qol bu yerdan! Ovozini o'chir, kasofat, o'lging kelyaptimi? O'chir ovozingni!

So'ng Asilboy Asya yotgan xona eshigiga yaqinlab keldi-da, yo'talganicha jahl bilan gapira boshladi:

– Hali ham yotmadingmi, Asya? Chirog'ing hamon yonib turibdi, dam olsang bo'lmaydimi, qizim? Kitobni o'qishga keyin ham vaqt topilar. YO qo'rqqaysanmi?

– Yo'g'-e, otajon! Siz tashvishlanmang, yotib o'xlayvering, issiqroq o'ranib oling, – dedi Asya.

– Qani endi uyqu kelsa?! Yomg'ir ham jonga tegdi, yer yutgur kuchukning ovozini aytmaysanmi, dard ustiga chipqon bo'ldi...

Orqadan xunob bo'lib gapirayotgan kelinining ovozi eshitildi:

– Voy xudo-ey, jimgina yota qolmadi bu chol, axir bolani uyg'otib yuborasiz-ku?! It bilan nima ishingiz bor, akillab-akillab o'zi jimib qoladi!..

Ammo qulog'i og'irlashib qolgan Asilboy bu gaplardan keyin ham tinchimadi. U to'shaklarini qaytadan tuzatayotib yana qattiqroq g'oldirab gapirdi:

– Ey xudo, o'zing panohingda asra! Nahotki falokat yuz bersa! Baydamtolning quturib oqayotganini qarang! Lyulkani simdan uzib ketguday bo'lsami, qidirib topib bo'bsan. Xudo, muncha qahring kelmasa, voy belim, belginam sinib ketyapti!

Ertalab quyosh tog'lar orasidan tig' urishi bilanoq, Bektemir otni egarlab, dara tomon yo'l oldi. U tog'dagi yirtqichlar yuradigan so'qmoqqa qo'yib kelingan qopqonni tungi suv oqimi olib ketmadimikan, deb u yerga ertaroq yetib borishga shoshildirdi.

Yomg'ir ham tinib qoldi, ammo suvga botgan kigizdek og'ir bulutlar yer ustida muallaq osilib

turardi. Bir kechadayoq cho‘qqilarni va tizma tog‘larni qoplab olgan oppoq qor ko‘kish tortib erib yotgan edi. Qor uyumlari oralab daradan esayotgan achchiq izg‘irin kishi badanini junjiktirardi. Yer bag‘irlab yotgan o‘t-o‘lanlar va butalar suvga botgan boshlarini silkitib-qoqib, qaddilarini rostlayotgan edilar.

So‘qmoq yo‘l sirpanchiq bo‘lgani uchun Bektemir otini sekin yo‘rttirib borardi. U ot jilovini bo‘sh qo‘yib yuborib, o‘z ishlari haqida xayol surib ketdi. Kutilmaganda ot taqqa to‘xtab qoldi, «chuchu»lab haydasa ham o‘rnidan qo‘zg‘almadi. «Bu nimasi bo‘ldi, biron narsani sezyaptimi?» – o‘yladi Bektemir va chor atrofga nazar tashladi... So‘qmoqdan bir necha qadam narida bir odam yotar edi. Bektemir bu tasodifdan lol bo‘lib, turgan joyida qotib qoldi. U odam jarlik ostida, suvning kovlab ketgan yerida yer quchoqlab yotardi. Boshida va kurtkasining yirtig‘idan ko‘rinib turgan qo‘lida qotib qolgan qon izlari bor edi.

«Tirikmi yo o‘likmi?» – Bektemir otdan tushmay ehtiyotlik bilan yaqinroq kelib: «Bu kim bo‘ldi ekan?» – deya qaradi:

Baydamtolda hech kim yashamaydi, bu yaqin o‘rtada qishloq ham yo‘q. To‘g‘ri, ba‘zan ovchilar kelib turishadi, ularning hammasi tanish kishilar bo‘lib, har gal kelganlarida ov haqida Bektemir bilan maslahatlashish uchun, albatta gidrologiya punktiga tushishadi. Bu odam esa ovchiga ham o‘xshamaydi. Yana sochini ham shaharliklarnikiga o‘xshatib oldirgan, kiyimlari yoqqa botgan, bilagida soati...

Bektemir unga sinchiklab qaradi. Bu kishining butun tun bo‘yi yomg‘ir ostida qolib ketgani ko‘rinib turardi. Gavdasining yarmini jarlikdan oqib tushayotgan loyqa suv ko‘mib yuborgan. Ko‘rinishidan yosh yigitga o‘xshaydi. Kiyimining tizzasi va tirsagidan yirtilganiga qaraganda u qattiq olishgan, yuqoriga emaklab chiqishga intilgan. U hozir ham jarlik tubidan xuddi emaklab chiqayotgandek bo‘lib yotibdi: o‘ng qo‘li oldinga uzatilgan, barmoqlari toshni timdalab – tirmashganicha turibdi. Qaerdan va qaysi tomondan keldi ekan u? Buni aniqlash mushkul – yomg‘ir izlarni yuvib ketgan.

Shu mahal yotgan odam kutilmaganda qo‘zg‘alib, sekingina ingradi.

«Xayriyat tirik ekan hali!» – sevinib ketdi Bektemir va otdan sakrab tushib, uning qo‘lini ushladi.

– Hoy o‘rtoq, menga qara!

Ammo u javob bermasdi. Bektemir mashaqqat bilan uni chalqancha yotqizdi, yoqalarini yechib, ko‘kragiga qo‘lini qo‘ydi. Yuragi hali urib turardi. Bektemir uning kissalarini kovlab ko‘rdi, komsomol biletidan boshqa hech narsa topmadi. Biletning suvga botgan varaqlari bir-biriga yopishib, siyohlari yoyilib ketgan edi. Bektemir quyidagi uch so‘zni o‘qiy oldi, xolos: «...Aliev Nurbek... 1930...»

– Qiziq!– boshini chayqadi Bektemir. So‘ng Nurbekni egarga beozor o‘ngarib olish uchun otni qulayroq joyga yetaklab keldi.

II

«Penitsillin «tugayapti, nima qilish kerak?» – Nurbekning bu yerda eshitgan birinchi so‘zi shu bo‘ldi. Bu so‘zlar xuddi uzoqda gapirilgandek qulog‘iga arang chalindi. Ammo bu so‘zlarni kim so‘zladi, u kimga tegishli, buni Nurbek anglamasdi. U har qancha urinsa ham ko‘zini ocholmadi, majoli qurib, o‘zini allaqanday zulmat ichiga qulab tushgandek his etdi.

Keyinroq Nurbek kimdir og‘ziga suv quyayotganini sezdi. Og‘zidan oqib tushayotgan muzdek suv uning qo‘yniga tushganda u sekin ko‘zini ochdi. Bu safar u, kimdir birov boshida engashib turib:

– Qarang, Asilboy ota, ko‘zini ochdi! – deganini aniq eshitayotgan edi.

Nurbek gapirayotgan kishi yo qiz bola yoki yosh juvon ekanini ovozidan bildi. Biroq shunda ham uning yuzini ko‘rmasdi: ko‘z oldini tumandek qorong‘ilik qoplab olgan, hech narsa ko‘rinmasdi. «Bu ehtimol tushim bo‘lsa kerak»,– o‘yladi Nurbek. Shu payt ikkinchi bir kishi gapga aralashdi, u har holda keksaroq ko‘rinardi.

– Ha, qizim, u yana hayotga qaytdi!– dedi-da, yengil tortib nafas oldi.– Sen savob ish qilding, Asya! Mana buni xudoning qudrati-yu, dorining ko‘magi deydilar!

Ular yana nimalar haqidadir pichirlashib gapirishdilar-da, so‘ng chiqib ketishdi. Chol eshikni ehtiyotlik bilan yoparkan:

– Damini olsin, bechora!–dedi.

Asta-sekin bemorning ko‘z oldi ravshanlasha boshladi. Nurbek unchalik katta bo‘lmagan, yangi oqlangan ozoda xonaga hayron bo‘lib ko‘z yugurtirib chiqdi. U qanday qilib bu yerga kelib qolganini bilmadi, lekin xonada biron madaniyatli kishi yashashini darrov sezdi. Javonlarda tartib bilan terib qo‘yilgan kitoblar, stol ustida esa allanimalar yozilgan qog‘oz taxlog‘liq turardi. Burchakdagi shkafda Nurbekka notanish bo‘lgan qandaydir priborlar qo‘yilgan. Devorda alpinistlarning ko‘zoynagi osig‘liq turibdi. Asta egilib deraza tomon qaragan edi, ko‘zi tumbochka ustidagi oyna va ko‘pchilik bo‘lib oldirilgan suratga tushdi. Suratning tepasiga «Geografiya fakulteti» degan so‘zlar yozilgan. Derazadan tog‘ cho‘qqilari, moviy osmonning bir parchasi ko‘zga tashlanib turardi. Qaerdadir yonginasida, go‘yo uyning yonboshida daryo to‘xtovsiz shovullab turardi.

– Hech narsani eslolmayman!– pichirladi Nurbek va oynaga tikilganicha qarab qoldi. Ranglari siniqib, yuzlari ichiga cho‘kib ketgan, ko‘pdan beri soqol-mo‘yloviga ustara tegmagan, boshi bint bilan o‘rab bog‘langag kishi karavotda yotgan bo‘yicha oynadan unga tikilib qarab turardi.

– A-a! – baqirdi Nurbek. Uning yuzlari og‘riq va dahshatdan o‘zgarib ketgan edi. Go‘yo u qandaydir jirkanch va vahshiy bir qiyofani ko‘rgandek bo‘ldi. Nurbek qo‘li bilan yuzlarini berkitib, ingraganicha teskari o‘girilib yotdi. Eshik ochilganda esa qo‘rquvdan cho‘chib ketib, qo‘llarini yuzidan oldi. Xonaga uzun sochlarini orqasiga tugib olgan, egnida chang‘ichilar kostyumi va oyog‘iga qalin charmli tog‘ botinkasi kiyib olgan bir qiz kirib keldi.

– Qalay, durustmisiz? – oddiy bir ohangda bemordan hol-ahvol so‘radi va qo‘lidagi choynakni stolga qo‘ydi. Nurbek qip-qizarib ketdi. Yoningda qiz bola tursa-yu, yigit bo‘la turib karavotda yalpayib yotsang, qiziq tuyular ekan. U turishga harakat qilib ko‘rdi.

– Siz nima qilyapsiz?! Yoting, turish mumkin emas sizga!

Nurbek qizga javob bermoqchi edi, lekin ulgura olmadi, qovurg‘asi tagida qattiq sanchiq turib, kutilmaganda nafasi bo‘g‘ilib, yo‘tal tutib qoldi. Nurbek ikki bukilib ko‘kragini changallagancha xirillab yotgan edi. Qiz qo‘rqib ketganidan nima qilishini bilmay, xonada gir aylanardi. Oxiri, kelib Nurbekning boshini tutdi. Yo‘tal to‘xtagach, yengil nafas olib, bemorning manglayini sochiq bilan arta boshladi.

– O‘pkangiz qattiq shamollagan. Siz o‘zingizni ehtiyot qilishingiz kerak. Kechadan beri hushsiz yotibsiz. Haroratingiz ham baland. Bugun ham o‘ttiz to‘qqiz.

Yoting... Bu yerda o‘zingizni o‘yingizdagidek his etavering... Men bo‘lsam, radiobudkada bir necha daqiqa aylanib qolibman...

Nurbek yo‘taldan so‘ng ham o‘ziga kelmadi, qizga nimani aytishni, nima deb javob qaytarishni bilmay, xijolat tortib dovdiragancha qarab turardi, xolos. Erkaklarga o‘xshash kiyinib olgan bu qiz negadir minut sayin unga yaqinroq va tanishroq bo‘lib tuyular, go‘yo Nurbek uni ko‘pdan beri ko‘rib yurgandek edi. U qorachadan kelgan, oddiy qirg‘iz qizi edi. Uning yumaloq yuzi, chiroyli keng peshonasi tog‘ shamoli va quyoshdan pishgan edi. Taranglashgan qalin lablari hozir kulib yuborayotganday, hamisha mayin tabassum bilan balqib turardi. Bularning hammasi kishida bolalarcha soddalik va ezgulik tug‘dirardi. Faqat uning ko‘zlaridan jiddiylik va o‘ychanlikni sezib olish mumkin edi. U unchalik katta bo‘lmagan semiz va baquvvat qo‘llari bilan ko‘rpani tuzatib, Nurbekning oyoqlarini yaxshilab o‘rab Qo‘ydi.

– Karavot qisqaroq, yostiqni balandroq qo‘yib beraymi?

– Yo‘q, yo‘q, tashvishlanmang... Kechirasiz, singilcham, men hozir qaerda yotibman?

Qiz ajablanib, qoshlarini chimirdi.

– Bu yer gidrologiya punkti!

- Hidrologiya punkti deysizmi?
- Ha! Siz Baydamtol daryosi haqida eshitgandirsiz? Sizni Bektemir og‘a topdi. Siz uni taniysizmi?
- Yo‘q, eslayolmayman!..
- U bizning gidrotexnigimiz.
- Bu yerda odam yashaydimi?
- Ha, yashaydi. Lekin juda ozmiz – Bektemir og‘aning oilasi va men, xolos.
- Siz bu yerda ishlaysizmi?
- Ha, gidrologman.
- Menga qilgan yaxshiliklaringiz uchun rahmat, singlim, biroq... – Nurbek gapirolmay tutilib qoldi. So‘ngra sir boy bermay, so‘radi: – Sizning ismingiz nima?
- Asya. Sizning nomingiz – Nurbek-a, shunday emasmi? Siz Baydamtolga biron-bir muhim ish bilan kelgan bo‘lsangiz kerak?
- Nurbek Asyaning so‘zlariga javob bermadi. Teskari qarab boshini ko‘rpaga o‘rab oldi, lekin shu zahotiyoq qo‘rpani irg‘itib tashlab, qizga ho‘mrayib qaragan holda:
- Men jinoyatchiman! – dedi. Asya qo‘lidagi choynakni sekin yerga qo‘ydi.
- Siz jinoyatchi?! Qanday jinoyatchi, qanaqasiga? Demak, siz qochib kelib, tog‘da berkinib yotibsizmi?!
- Ha, singlim! Siz odamni qutqardik deb o‘ylarsiz... Bu to‘g‘ri, mening o‘rnimda boshqa har qanday kishi bo‘lganda ham umrining oxirigacha o‘zini sizdan qarzdor deb bilardi... Ammo, men domdaksiz yo‘qolib ketganimda, agar toshqin daryo mening suyaklarimni uzoq-uzoqlarga oqizib ketganida, men o‘zimning mana shu achchiq taqdirimdan juda xursand bo‘lardim.
- Asyani qo‘rquv bosgan edi, lekin u o‘zini darrov qo‘lga olib, bemorni tezroq tinchitishga harakat qildi.
- Qo‘ying, tinchlaning? Siz hayajonlanmasligingiz kerak. O‘rningizdan qo‘zg‘almang!
- Ketmang, singlim! Sizdan o‘tinib so‘rayman, gaplarimga quloq soling! – Aftidan u Asyani o‘zining gaplarini eshitmay ketib qolishidan qo‘rqardi. – To‘xtang, Asya, men sizga hammasini aytib beraman yashirmasdan...

III

Ilk bahor kunlaridan birida Nurbek zavod darvozasidan tashqariga chiqdi, bo‘ynidagi jundan to‘qilgan sharfini olib cho‘ntagiga soldi-da, keng yelkalarini rostlab, ko‘kragini to‘ldirib-to‘ldirib chuqur nafas ola boshladi. U ko‘rish mumkin bo‘lgan hamma narsaga: ko‘chalarni, zavod korpuslarini, havo va parklarni – jamiki narsaga quvonch bilan nazar tashlardi.

Nurbek bo‘ychan, kelishgan yigit edi, hozir ham boshini yuqori ko‘tarib, lablarini qisib atrofga mag‘rur boqib turishi o‘tkinchilarning ko‘ziga, ayniqsa, yaqqol tashlanib turardi.

U, ayniqsa, bugun bahorning yaqinlab kelayotganini yaxshi his qilayotgan edi. Havo nam va yopishqoq osmon sarg‘ish bulutlar bilan qoplanib, quyosh ko‘rinmayotgan bo‘lsa ham, asfatlarda qorlar erib ketayotgan edi. Pastqam o‘tloqlardan esa suvlar jildirab oqib, ariqlarga borib quyilayotgan edi. Bahor darakchisi – o‘rik, uning devorlar orqali ko‘chalarga yoyilib ketgan shoxlaridagi to‘lishgan kurtaklari nozik hid tarqatardi.

Nurbek trolleybusga o‘tirdi. Uning bahor haqidagi o‘y-xayollari hali tarqamagan. Yaqinlashib kelayotgan kunlar Nurbek uchun qiziqarli va alohida ahamiyat ega. U qo‘riq yerlarda tashkil etilgan olisdagi baland tog‘li sovxozlarga mexanik bo‘lib boradi. Zavod partiya tashkilotining sekretari uning xarakteristikasiga: «Malakali, aqlli mexanik, shuning uchun ham zavod partiya tashkiloti unga zavod ishonchini oqlashiga to‘la ishonch bildiradi», deb yozgan edi.

Obkomning putyovkasi qo‘lida, erta-indin klubda xayrlashish marosimi o‘tkaziladi, unda qancha

iliq soʻzlar, yaxshi istaklar aytiladi, muzika, tantsa, kulgi, qoʻl siqishib koʻrishish, soʻngra... soʻngra... Bularping barini, qalbiga jo qilib olgan quvonchli voqealarning hammasini taʼriflab berish Nurbekka qiyin... Bir soʻz bilan aytganda – oldinda yangi porloq hayot, yangi ish, yangi doʻstlar!..

Nurbek qoʻriq yerlarni zabt etuvchi shonli yoshlarimizning biri boʻlib tayinlanadi. U yerda, asrlar boʻyi odamzod qadami yetmagan togʻ bagʻirlarida ekinlar boshloqaydi, yoʻllar yotqiziladi va shunda xalq: «Bu bizning ovulimiz, bizning maktabimiz, bizning ustaxonamiz...» deb faxr bilan tilga oladi. Nurbek bu haqda oʻylar ekan, uning qoʻllari kuchga toʻlib, hoziroq ishni boshlashga oshiqardi.

IV

Bahor toqqa juda kechikib keldi. Shudgordan tashqari, sovxozda ishlar boshdan oshib yotgan edi. Texnikaga yoqilgʻi keltirish, remont ustaxonasini jihozlash, uy, oshxona, hammom qurish va boshqa qanchadan-qancha ishlar. Axir yangi, kimsasiz yerda hammasi ham muhim, hammasi ham kerak. Birini qildingmi, orqasidai ikkinchisi, uchinchisi chiqaveradi. Biroq, mexanizatorlar shudgor qilib, ekin ekishni muhim va asosiysi deb hisoblar edilar.

Maʼlum boʻlishicha, bu kimsasiz, yovvoyi togʻ oraliqlarini inson izmiga boʻysundirish shunchaki yengil bir ish emas ekan. Ammo mavjud qiyinchiliklar Nurbekning ruhini tushira olmadi. U avvalgiday shoshib-pishgan, qizgʻin va sergʻayratligicha qoldi. Bunga yana serzardalik, nima desa aytganini qildiradi oladigan kabi yangi xarakter xislatlari ham qoʻshildi. U hamma ishni oʻz qoʻli bilan bajarishni, oʻz didiga oʻtiradigan qilib ado etishni istardi. Agar, mabodo uning qoʻl ostidagi kishilardan birontasi belgilangan topshiriqni bajara olmasa, u bundaylarga boʻsh kelmasdi: «Qanaqa odamsan! – baqirib berardi u, odatdagidek, – shu oddiy ishni ham uddalay olmayapsanmi?.. Senga oʻxshaganlarni bu yerga kim yubora olishi mumkin... Qani nariroq tur, oʻzim qilaman!»

Nurbek qanday ishga kirishmasin, uni albatta, oxiriga yetkazmasdan qoʻymasdi. Aftidan Nurbeksiz umuman biron ishni bajarish mumkin emasday tuyulardi. Qachon qarama, belini mahkam bogʻlaganicha chopib yuradi. "Palatkalarni ham oʻzi buzib, buldozerlarni oʻzi boshqarib boradi, togʻlardan koʻchib tushgan qor uyumlarini kurab, ustaxonadagi stanoklarni ham oʻzi montaj qiladi..."

Faqat yomgʻir uzoqqa choʻzilib, ishga chiqmay palatkalarga kirib olingan paytda uning boshiga birdan gʻamgin oʻylar kelardi. Unga shu narsa qorongʻi edi: nega u hanuzga qadar biron kishi bilan yaqindan aloqa bogʻlayolmadi, nega uning bemalol dardlasha oladigan samimiy, dilkash doʻstlari yoʻq? Ishda boʻlsa odamlar unga boʻysunadi, hech qachon aytganini ikki qilmay, izzat-hurmat qilayotganday boʻlib koʻrinadi, ish kuni tamom boʻldimi, hatto u bilan hech kim gapirishmaydi ham... Shunday paytlarda Nurbek chamadondan fotosuratlarini olib, chiroqning xira yorugʻiga tutib uzoq vaqt termilib qarardi.

Oynagul suratda ham chiroyli edi. Fotosuratdan uning sevimli atir hidi anqib turardi.

Oynagul ministrlkda sekretar boʻlib ishlardi. U yumshoq yoʻlkalardan va toʻshab qoʻyilgan gilam ustidan yurishga koʻnikib qolganidanmi yoki tugʻma goʻzallikmi, uning yengil va ohista qadam tashlab yurishlari gʻoyat latofatli edi.

Nurbek qoʻriq yerlarga ketishga qaror qilganini aytib, yonidagi putyovkasini koʻrsatganda, Oynagul Nurbek kutganidek uning boʻyniga osilmadi.

– Sen yaxshi oʻylab koʻrdingmi? – soʻradi Oynagul, peshonasini tirishtirib.

– Ha, nima edi?

– Shunday oʻzim... – dedi va sekingina qoʻshib qoʻydi:– Demak sen meni faqat soʻzdagina sevar ekansan-da... – Oynagulning qalin kipriklari yosh bilan namlanib, koʻzlari yana goʻzallik kasb etgan edi. Nurbek dovdirab qoldi, u buni kutmagan edi.

– Nima keragi bor buni, Oynaxon? Sovxozga ketsa meni esdan chiqarib yuboradi, deb oʻylamagin sen! Men u yerlarda sen bilan birga hayot kechirishimizni orzu qilaman.

Albatta, Oynagul qoʻriq yerga borish haqida tezda bir qarorga kelmagan edi. Buni Nurbek ham

unga maslahat solmagan edi. Avvalo joylashib, uy olish, keyin esa turmush qurish haqida soʻz boʻlishi mumkin edi.

Nurbekni kuzatayotib, Oynagul uyga oʻzining fotosuratini taqdim etdi:

– Boraver, Nurbek, – dedi u zarda bilan lablarini choʻchchaytirib. – Bilaman, agar hayolingga biron narsa kelib qoldimi, sira ham fikringdan qaytmaysan. Agar u yer yoqmay qolsa, oʻzingni qiynab oʻtirma, qaytib kelaver, men kutaman seni... Yana zavodda gap qilishadi, deb oʻylama, buning uncha ahamiyati yoʻq... Ish hamma vaqt topiladi... Ha, aytganday, har ehtimolga qarshi, tentirab yurma, rayonda mening togʻam ishlaydi, mana uning adresi. Tortinib oʻtirma, unga murojaat qilaver, hammasiga yordamlashadi u...

Biroq maʼlum boʻlishicha, Oynagul unga adashib boshqa adresni bergan ekan. Uning togʻasi qoʻshni rayonda, janubdagi dovonda ishlar ekan. Nurbek buni keyinchalik mahalliy kishilardan soʻrab bilib oldi.

Sovxoz kundun-kunga koʻz oʻngida yuksalib, obod boʻlib bormoqda edi. Nurbek boʻlsa hamon oʻsha kunni – Oynagul bilan oʻz taqdirini birlashtiruvchi porloq kunni orziqib kutayotgan edi.

V

Toqqa bahor ancha kechikib keladi, uni orziqib kutish kerak, biroq, u oʻz husn-jamolidan nishona koʻrsatdimi – darhol yer yuzini gul va koʻkatlar sepi qoplab oladi.

Pastda, vodiya maysalar unib chiqadi, nihollar qomatini rostlab yaproq yozib, soya tashlay boshlaydi. Oʻshanda bahor navbatni yozga berib, oʻzi esa yer betini choʻlgʻab olgan koʻk-yashil tUSDagi guldor koʻylak barini koʻtarib sudraganicha togʻ sari yoʻl oladi.

Togʻ zonasining bahori oʻzgacha tabiatga, oʻzgacha goʻzallikka ega.

Ertalabdan qor yogʻadi, tushdan soʻng quyosh chiqib, qorlar erib bugʻlanadi, bir kunlik gullar gullaydi, kechga kelib esa yer selgib, ariq va jilgʻalar tun boʻyi muzlab chiqadi. Ertasiga ertalab choʻqqilardan qarasang, koʻz ilgʻamas kenglikdagi naqadar musaffo togʻ bahorinn koʻrib, qalbing quvonchlarga toʻladi. Charaqlab turgan osmon dengizida kichkinagina dogʻ ham koʻrinmasdi. Yer esa yoshgina qiz kabi yasangan – yam-yashil, shabnam bilan yuvilib, goʻyo uyalib kulib turardi... Agar qiyqirsang, ovozing uzoq vaqt jaranglab cheksiz va yuksak togʻ tizmalari boʻylab toza havoda yiroq-yiroqlarga taralib ketadi... Hech qanday qor ham, tuman ham, yomgʻir va shamol ham bahorni toʻxtata olmasdi, u yashil olov kabi alangalanib togʻdan toqqa, choʻqqidan choʻqqiga yonib oʻtib, tobora yuksalib, mangu muzliklar sari bormoqda edi.

Odamlar hamma yerda bahorgi ekishni ertaroq tugallash bilan band. Togʻli yerlarda esa bu, yanada muhim edi, –muddatdan sal kechikdingmi, ekinlar pishib yetilmay qolardi yoki tungi sovuq urib ketardi.

...Nurbek sovxozning uzoq uchastkalaridan biri – chegaradagi «Katta soyga» kechqurun yetib keldi. U mototsikldan tushmasdanoq, qiya tepalikda toʻxtab qolgan traktorni koʻrdi. Nurbek achchiqlanib tupurib, mototsiklni oʻchirdi va traktor tomon yugurib ketdi. Olisdan jahli chiqib baqirdi.

– Ey, sen traktorni nega yotqizib qoʻyding! Yana sindirdingmi?

Yosh traktorchi Juman qoʻlidagi papirosni oyoq ostiga olib tepkilab tashladi.

– Traktorning hamma yeri taxt! – oʻzini oqlamoqchi boʻlganday javob berdi u. – Biroq bu yerda haydash xavfli, ogʻa.

– Nima deyapsan? – Nurbek unga tomon tashlandi. Sal boʻlmasa mushti bilan solib yuborguday boʻlib. – Aqling joyidami seni?

– E-e... Oʻrtoq mexanik, tushunasizmi...

– Ha, aniqroq qilib gapir! Traktor qachondan beri yurmay turibdi? Senga aytyapman!

– Bir soatdan beri...

Nurbek mushti bilan havoni kesib:

- Kim ruxsat berdi senga? Kim? Qanday ahmoq?
- Traktor ag‘darilib ketadi deyapman-ku. Ishlash xavfli!
- Qayoqqa ag‘dariladi? Nega mahmadonalik qilyapsan?

Buning ustiga brigadir kelib qoldi. Nurbek Trofimovning boshidan oyog‘igacha g‘azab bilan nazar tashlab oldi va afsuslanganday boshini chayqab:

– Buni sizdan hech qachon kutmagan edim! Traktorning bo‘sh turganligi uchun partbyuroda javob berasiz!

Katta, keng gavdali Trofimov, odati bo‘yicha dag‘al mo‘ylovini vazminlik bilan silab, bosh irg‘ab hammasini ma‘qullaganday:

– Traktorni to‘xtatishga majbur bo‘ldik, o‘rtoq mexanik,– bosiq ovoz bilan gapirdi u.– Kutdik, siz yoki agronom kelib qolsalaring, maslahatlashamiz deb o‘yladik... Mashinani haydashga relef imkon bermaydi. Nishablik... Qiyalikni bir ko‘ring-a... Traktor sirg‘alib tushib ketishi mumkin, kishilarning ham boshiga yetishimiz mumkin! Sezyapsizmi, traktorning qanday turishini!

Nurbek traktorga o‘tirib olib yon bag‘ir muyushga bir qarab oldi-da, shoshqaloqlik bilan qo‘l siltab:

– Ortiqcha ehtiyotkorlik! Bu g‘ildirakli traktor emas, zanjir g‘ildirakli traktorlar bu qiyaliklardan yuraveradi va hech qachon ag‘darilmaydi!

– Men, xudoga shukur, tog‘larda yigirma yillar chamasi ishlayapman, Nurbek Alievich. Har xil voqealar yuz berdi! Siz bo‘lsangiz hali bu yerlarga yangi kishisiz. Ishoning menga, bu yerda traktor bilan ishlash mumkin emas, juda xavfli.

Mensimaslik ham evi bilan-da! Demak bundan ko‘rinadiki, Nurbek o‘z ishini eplayolmayotgan ekan-da?! Buning ustiga yana Juman brigadirning so‘zlarini ma‘qullab qo‘shib qo‘ydi:

– Brigadir to‘g‘ri aytadi. Haqiqatan ham xavfli!

– Agar xavfli bo‘lsa o‘tovda, uyda o‘tiraverish kerak edi!– Tish orasidan javob qildi Nurbek.– Qo‘riq yerga qo‘rqoqlarning keragi yo‘q! O‘zingiz ayting-chi o‘rtoq Trofimov, partiya bizni nima uchun yubordi bu yerga? Agar biz qandaydir kichkina bir tepalikka chiqishdan qo‘rqsak, topshiriqni qanday qilib bajaramiz!

– Yo‘q, o‘rtoq mexanik,– e‘tiroz bildirdi Trofimov.– O‘zini baloga giriftor qilish emas, balki oqilona ish tutish kerak. Axir bu jiddiy ish-ku.

– Siz nimani taklif qilasiz? Qo‘l qovushtirib o‘tirishnimi?

– Nima keragi bor shunaqa so‘zlarni, o‘rtoq mexanik. Qachon biz qo‘limizni qovushtirib o‘tiribmiz. Bu yerni haydash noqulay ekan, bo‘lmasa boshqa yerga o‘taylik.

– Maslahatingiz uchun rahmat! Demak, biz yer haydash o‘rniga, u yerdan-bu yerga ko‘chib yurishimiz kerak ekan-da? Bir minut vaqt hozir qanchalik qimmat ekanligini o‘ylab ko‘rdilaringmi? Ikkinchi bir yerga ko‘chib o‘tamiz deguncha o‘nlab gektar yerni haydab qo‘yish mumkin. Qolaversa, sizlarga yana shuni eslatib qo‘yishim kerakki, hammamizda ham plan, grafik va marshrut bor. O‘zboshimchalik qilishga haqimiz yo‘q.

– Nega bunday ekan, o‘rtoq mexanik? Planga tuzatish kiritish mumkin emasmi? Men sizga yana eslatib aytyapmanki, bu tik tepalikda traktorda yurishni hech kim xohlamayapti. Istagan kishingizdan so‘rab ko‘ring! – dedi Trofimov to‘planib turgan traktorchilarga ishora qilib. Ularning birontasi ham churq etmay turardi. Ammo qovoq osib turishlaridan mexanikning aytgan gaplarini ma‘qul ko‘rmayotganliklarini uqib olish mumkin edi.

– Har kimning joni o‘ziga aziz,– dedi Trofimov traktorchilarning fikrini ifodalab,– bunday yonbag‘irliklarda hazillashib bo‘lmaydi, o‘rtoq mexanik!

– Noto‘g‘ri aytasiz! Siz boshqalarni ham qo‘rqoq qilib qo‘yibsiz. Men – sovxozning mexanigiman, qaysi mashinadan qaerda foydalanishni mening ixtiyoriga qo‘yib beraveringlar. Men aminmanki, bu yonbag‘irlikni hech qanday hadiksiramadan haydayverish mumkin. Bo‘lmag‘ur gaplarga quloq solmaslik kerak! Siz – kommunistisiz, o‘rtoq Trofimov, qiyinchiliklardan qochish kerak

emas, balki kurashmoq kerak.

– Qiyinchiliklar sen yashab turgan zamonga nisbatan men bosib o‘tgan davrda ko‘p edi, yosh yigit! – brigadir tutaqib ketdi u Nurbek tomon yaqinlab kelarkan, o‘zini g‘azabdan arang bosib keskin burilib odimlab ketdi. Uning orqasidan boshqalar ham keta boshladi. Nurbek yolg‘iz o‘zi qoldi. Bu unga juda qattiq botib, qalbi alam va iztirobdan achishib og‘riyotgan edi. Nurbek o‘rnidan sakrab turib, Trofimovga yetib oldi va uning yengidan ushladi:

– Men sizga darhol traktorni yurgizishni buyuraman!

Trofimov Nurbekning boshidan oyog‘igacha jimgina nazar tashlab oldi-da, keyin undan qo‘lini tortib olib, yurishda davom etdi.

...Allaqachon yarim kechadan oshib qolgan, tunamoq uchun baland tog‘ qoyalari orasiga bulutlar suzib kelishmoqda, ular to‘p-to‘p bo‘lib, o‘zaro uchishib, endigina uyquga bosh qo‘ygan edilar. Tevarak-atrof suv sepganday jimjitlik. Uzoq-uzoqlarda traktornipg gurillagan ovozi arang eshitilardi. Brigadadagi kishilarning hammasi uyquga ketgan. Faqat Nurbek uxlagani yo‘q. Achchiq va chidab bo‘lmas alam o‘tlari uning qalbini tirnab o‘rtayotgan edi. U ilondek to‘lg‘anib, sezdirmasdan xo‘rsinib, allanimalar deb g‘o‘ldirardi. Ha, Trofimov uni bugun sharmanda qildi, butun xalq o‘rtasida sharmanda qildi! «Yo‘q, bunga jim turib bo‘lmaydi! Nima bo‘lsa ham o‘zining haq ekanligini isbotlashi kerak, faqat shundagina o‘z obro‘-e‘tiborini tiklab olishi mumkin!»

Nurbek sekin o‘rnidan turib ovoz chiqarmay palatkadan tashqariga chiqdi. U yoq, bu yoqqa qaradi, hech kimsa yo‘q. O‘g‘rilardek engashib, u nariga chopib ketdi va jarlik soyasida g‘oyib bo‘ldi.

Oradan bir oz o‘tgandan so‘ng, qiya tepalikda, traktorning yonida cho‘ntak fonari bir-ikki yonib o‘chdi va birdan tun tinchligini buzib, pulemyot otilganday «ta-ta-ta-ta!» degan ovoz eshitildi. Bu traktorning ovozi edi. Oradan sal o‘tmay, traktor bir me‘yorda, so‘niq ovozda tirillay boshladi. Birdan chiroq yonib, shu bilan bir vaqtda traktor ham o‘rnidan qo‘zg‘aldi. Nurbek richagni bosganicha hayajonlanib, ilgariga tikilib qarardi. Traktor tepalik bo‘ylab yurib ketdi.

«Ha, texnika inson qo‘l ostida, faqat uni boshqara bilish kerak, shunda u inson qo‘li qaerni ko‘rsatsa o‘sha tomonga ketaveradi. Buning uchun esa botirlik, jasurlik va qat‘iylik kerak! Mana buning yaqqol misoli – boshqalar jur‘at qilolmagan yerdan traktorni Nurbek haydab bormoqda!», – yo‘q, traktor qulab ketmaydi! Bu behuda gap. Sizlar uchun endi qizarishga to‘g‘ri keladi! – xitob qilardi Nurbek, hayajonidan titroq bosib.

Traktor haqiqatan hali tik tepalik sari yurib borayotgan edi. «Ular nimadan qo‘rqishdi? – o‘yladi Nurbek. – To‘g‘ri, hadeb bir tomonga engashib o‘tiraverish u aytganday oson gap emas ekan, ammo bu sal narsa, chidasa bo‘ladi!»

Oldinda yassi do‘nglik ko‘rindi. Traktor radiatori bilan yuqoriga ko‘tarildi, u hozir ag‘darilib kyotayotganday, biroq Nurbek traktorning yurish tezligini oshirib, bir zarb bilan bu do‘nglikni ham bosib o‘tdi. Kartaning oxiriga yetib traktorni orqaga burdi. Endi Nurbek g‘alabaga qat‘iy ishonch hosil qilgan edi:

– Men sizlarga ko‘rsatib qo‘yaman, kim ekanligimni!– qichqirdi u chiranib, badxohlik bilan.– Ertalabgacha bu qiya tepalikning hammasini haydab qo‘yaman, agar zarur bo‘lsa, bu tog‘larning hammasini cho‘qqilari bilan birga qo‘shib haydab tashlayman! Ertaga ko‘rib ishonch hosil qilasan, Trofimov, qaysi birimiz haq ekanligimizga!

Nurbek ikkinchi krugni ham bosib o‘tdi. O‘zida mislsiz kuch paydo bo‘lganini his qildi, ko‘z o‘ngida go‘yo traktor bilan birga qo‘shilib qudratli po‘lat gavda turganday tuyuldi.

Oldinda yana tepalik ko‘zga tashlandi.

– Hechqisi yo‘q! – O‘zini tinchlantirardi Nurbek. Traktor zo‘riqib-bo‘kirib yurib borayotgan edi, birdan yonboshga qarab og‘a boshladi.

– Hechqisi yo‘q! – o‘ziga dalda berardi Nurbek... Qo‘li richagda, uchinchi skorost... La‘nati traktor bo‘lsa, hamon ingrab-bo‘kirganicha qiyshayib, og‘ib borayotgan edi. Traktorni epchillik bilan birdan yuqoriga burib olish kerak edi, aks holda u ag‘darilib ketardi! Nurbek oldinga tashlanib, o‘ng

tomondagi richagni kuch bilan o'ziga tortdi. Traktor zanjirli g'ildiraklari bilan tuproq ichida keskin burildi va bunday tepalikda yurishga qodir emasday tumshug'ini osmonga ko'targancha turib qoldi. Nurbekning boshiga gup etib qon urdi: «Nima qilish kerak? Tezroq motorni o'chir! Qani, tezroq! Motor jimib qoldi! Nima qilish kerak?»

Biroq endi kechikilgan edi. To'xtab qolgan traktor shu zahotiy oq g'ijirlab ovoz chiqarib, sekin-asta plugni ostiga olib ezib, orqa tomon tislamayotgan edi. U endi ag'darila boshlay degan edi, Nurbek kabinadan sakrab tushdi. Keyingi voqealar esa ana-mana deguncha bo'lib o'tdi. Traktor pastlikka tomon tezlashganidan-tezlashib dumalab borayotgan edi. Tog' etagiga yetganda kuchli zarb bilan qoyaga borib urildi.

– A-a-a-a! – deb baqirib yubordi Nurbek, lekin u o'z ovozi eshitmasdi. Traktor katta toshga borib urilishi bilan lop etib olov chaqnadi, qoya va mashinadan otilib chiqqan parchalar hushtak chalib atrofga sochilib ketdi. Yer larzaga kelib shu zahotiy oq hamma yoqni birdan zulmat qolab oldi.

Nurbek oyoq yalang, ko'ylakchang, qo'llariga fonar ko'tarib chopib kelayotgan odamlarni ko'rdi. U go'yo yer surilib cho'kib borayotganday bir deysinib oldi. Odamlar bo'lsa yaqin kelib qolishgan edi, qo'rqinchli baqiriq-chaqiriq ovozlari eshitilmoqda edi.

– Nega sakradim, men? – Dahshat ichida shivirladi Nurbek, – traktor bilan birga majaqlanib ketsam bo'lmasmidi?

U qochishga joy topolmay gangib turdi-da, so'ng hovliqib, o'qday yugurib ketdi.

Nurbek orqasiga qarashga botinolmasdi. U boshini yelkalari orasiga olib, qo'li bilan yashirar, qoqilib ketib, gursillab yiqilib tushar va shu zahotiy oq yana o'rnidan sakrab turib, quyon kabi g'izillab chopardi.

«Tezroq! Tezroq yugur! Yetib qolishdi. Eshityapsanmi» «Ushla, ushla!.. Xoinni tut, mahkamroq ushla!..» degan ovoz eshitildi.

Nurbek bor kuchi bilan qochardi. Uning ko'ziga hech narsa ko'rinmasdi, o'nqir-cho'nqir demay chopib borardi. Ammo oyoq, bu la'nati oyoq xuddi balchiqqa botib qolgandek yerdan ajralmasdan bir-biriga o'ralashib, nafas olish ham og'irlashib, a'zoyi badani yonib achishardi. Nurbek toqat qilolmasdan ko'ylak yoqalarini yirtib yubordi.

* * *

Ertalabdan ikki burgut ko'kda parvoz qilardi. Ahyon-ahyonda erinchoqlik bilan qanot qoqib qo'yar va yana yuksaklikda aylanib yurardi. Ular chamasi tarang va egilmas qanotlarini sal-sal tebratib, havoda yengil va erkin parvoz qilib yurishgan edi.

Bu cheksiz bo'shliqqa faqat burgutlarga hukmron edi. Ular bu hokimlikka monand harakat qilganday vazmin va osoyishta uchishardi. Tog'i toshlar ham, qorlar ham, daryolar ham uning keng qanoti ostiga jo bo'lgan. Ular yer yuzida bo'layotgan jamiki narsalarni, hatto mayda zarrachalarga qadar ravshan ko'rib turadilar.

Mana, tog' oralig'ida allaqanday qo'g'irchoq kattaligidagi maxluq paydo bo'ldi.

«...Odam! Qara, odam-ku!» – qag'illab tovush berdi burgutlardan biri. «Ko'ryapman, bu odam!» qisqagina javob qildi ikkinchisi.

Soylikda odam paydo bo'ldi, ammo burgutlar hamon vazmin va osoyishta parvoz qilishardi. Odamning paydo bo'lishi ularni hech ham bezovtalantirmadi. Axir, u qushlarning uyasini buza olarmidi? Yo'q, bu odam o'z soyasidan o'zi qo'rqadi. U qochoq yoki bo'lmasa qandaydir yo'ldan adashgan baxtsiz bir kishi. Bu uning ishonchsizlik bilan omonat qadam tashlashidan, daydib yurishu, qo'rquv aralash ko'z qarashlaridan aniq sezilib turardi. U tez-tez seskanib tushar, atrofga alanglab qarab, yana jim qolar edi. Bunday kishi chiqib bo'lmaydigan qoyalardagi burgut inlariga yetib borib, ular bilan yakkama-yakka kurasha olarmidi? Bu kishida maqsadga erishish uchun kuch va iroda bormikin, dadil kurashishga qodir ekanmikin! Yo'q, burgut uyasiga qo'l solmoq uchun u kishining o'zi

ham dovyurak burgut bo‘lmog‘i kerak! Ha, g‘alaba ochiq kurashda hal bo‘ladi. Burgutlar yuzma-yuz olishishni yoqtirishadi. Dushman ularning uyasiga qo‘l solmoqchi bo‘lib intilganda, ular dushmanga qarshi: «To‘xta! Orqangga qayt!» deb qichqirishadi, so‘ng darg‘azab bo‘lib qur-qurlashib «Tayyor bo‘l!» – deganday bir-birlariga xabar qilishadi-da, cheksiz balandlikdan tosh kabi quyiga otiladi. Ular shuvillagancha havo bo‘shlig‘ini yorib o‘tib, dushman ko‘kragiga changal uradi-da, uni o‘lim holatiga keltiradi. So‘ng burgutlar o‘z inlari tepasida uzoq aylanishib, goh quvonch bilan, goh g‘azab bilan, gohida esa achinish bilan ancha vaqtgacha qur-qurlashib aylanib uchib yurishadi...

Bu odam bo‘lsa bunday jangni xayoliga ham keltirmasdi, u o‘z yo‘lida davom etayotgan edi.

Kun yarim bo‘lganda u kishi katta dovonga yetib oldi. Uning uzoqlashib, tezda ko‘zdan g‘oyib bo‘lib borayotganini ko‘rgan burgutlardan biri: «Odam ketdi!..» deb qur-qurlaganida, ikkinchisi ham unga «Ketdi», deb qisqagina javob qildi.

VI

Nurbek dovon tepasiga chiqib olguncha charchab holdan ketgan edi. U qalin qor kechib, balki hali hech qachon inson oyog‘i yetmagan yerlarda yurib bormoqda edi. Dovondan kuchli va muzdek shamol esardi. Mana uning tuz totmaganiga bir sutka bo‘lay deb qoldi. Iloji boricha tezroq tushish kerak, balki vodiya chorvadorlarning o‘toviga duch kelib qolar. Dovondan butun tog‘ manzarasi ko‘zga yaqqol tashlanib turardi. Pastda, katta daryo oqmoqda. Biroq Nurbek u yerda inson yashaganligini ko‘rsatuvchi biror belgini uchratmadi. U madorsizlanib, sekin toshga o‘tirdi-da, qo‘li bilan yuzlarini berkitdi. «Bu huvillab yotgan notanish tog‘larda odam qaerdan bo‘lsin!–o‘ylardi Nurbek.– Nahotki, faqat men kabi ahmoqlar yashasa!» – u boshini yana ham quyi solib ko‘zlarini berkitib oldi...

Kuchli esayotgan shamoldan olov yo o‘chib qolishi, yoki yana ham alangalanib yonishi mumkin. Avvalgi qizishib yongan Nurbek hozir moyi tamom bo‘lib qolgan chiroq kabi so‘nib qolgan edi. Endi u – qochoq, bir burda non haqida, o‘zini himoya qilish haqida xayol suruvchi, xilvat joy topib, o‘t yoqib jon saqlashni o‘ylovchi kishi.

«...Oynagulimning tog‘asi qaerda yasharkin?» «...Rayonga qachon yetib olaman? – o‘ylardi Nurbek. – Aytishlariga qaraganda mana shu dovondan keyin yana ikki kunlik yo‘l. U yerga yetib borsam, ozroq bo‘lsa ham, undan pul qarz olaman-da, shaharga qaytaman va Oynagul oldida, endi qo‘riq yer haqida, hatto og‘iz ham ochmayman!» deb qasam ichaman.

Nurbek o‘rnidan turdi va pastga, daryo tomonga qarab sekin yura boshladi. Dovon tepasidan pastga tushish unchalik qiyin emasday, hammasi ko‘zga tashlanib turardi. Lekin u birmuncha vaqt o‘tgandan keyin, o‘zini ustma-ust qalashib yotgan qoyalar orasida ko‘rdi va ko‘ziga shu ulkan toshlardan bo‘lak atrofda hech narsa ko‘rinmasdi. Nurbekni vahima bosdi. U bu toshli qoyalardan tezroq chiqib olishga intilib, deyarli yugurib borardi. Ana-mana deguncha qorong‘ilik tushib, kech kirib qolgan edi. Nurbek boshini ko‘tarib qaradi, tepasida qovoq osib turgan past bulutlarni ko‘rdi. U yurishini yana tezlatdi. Momaqaldiroq gulduradi, toshlarning ustiga yirik-yirik yomg‘ir tomchilari shitirlab tusha boshladi. Keyin izg‘irin shamol esib, uning orqasidan kuchli do‘l yog‘ib selga aylandi. Osmonni qalin bulut qoplab olib, u namlikni so‘rib olayotganday og‘irlashib, pastga tomon yaqinlab kelgandi. Hamma yoqni zulmat qoplab olgan. Nurbek o‘zini qaerga olib qochishni bilmasdi. Qulayroq joy topib olish uchun olazarak bo‘lib bezovtalanardi. Yashin esa u qaerda, qay ahvolda deganday qiziqib, yonginasidagi qoyalar ichiga yorib kirib, yeru ko‘kni bir daqiqa yoritardi. Go‘yo dev qahqaha urib kulganday momaqaldiroq gumburlardi.

Nurbek butunlay o‘zini yo‘qotib qo‘ydi. U qaerga borishini, nima qilishini bilmasdi. Cho‘qqidan ko‘chib ketgan ulkan tosh guldurab shovqin solib Nurbekning boshi uzra yumalab kelayotgan edi. Uning izidan esa yana bir qancha toshlar qo‘shilib, yo‘lda uchragan narsalarni ezib-yanchib borardi. Nurbek orqasiga tisarildi-da, pastga tomon uchib ketdi...

VII

Oradan bir necha kun o'tgandan so'ng Nurbekning birinchi marta hovliga chiqishi edi. Biroq uning shikastlangan oyog'i hali ham og'rib turardi. Nurbek oqsoqlanib yurar, yo'tali ham hali qolganicha yo'q.

To'planishgan va kirib-chiqib yurgan kishilar Nurbekka o'sha mash'um voqeani hech qachon eslatmaslikka ahdlashib olgandek edilar. So'z ochish payti kelib qolganda ham, uning oldida shu vaqtga qadar bu xususda gapirishganlarini eshitmadi. To'g'ri, Asya o'z fikrini to'g'ridan-to'g'ri uning yuziga ayta qoldi:

– Sizning o'rningizda men bo'lganimda, bunday qilmagan bo'lardim! Kimki mas'uliyatdan qo'r qar ekan...– Asya aytmoqchi bo'lgan fikrini oxirigacha gapirolmadi va Nurbekka ayanchli holatda qaradi-da, chuqur nafas oldi,– Siz hammasini ochiq gapirib berdingiz, men sizning shunday qila olganingizga sira ishonmayman!..

Nurbek o'zini bir oz tetikroq his qildi. «Asya meni to'g'ri tushundi, – deb o'yladi u. – Demak, men u aytganday yomon odam emas ekanman-da. U menga ishonadi. Boshqalarga ham ishonarmikan?»

Lekin bir zumdan keyin unda yana boshqacha fikr tug'ildi: «Nega ular xabar qilishib, meni tutib berishmadi? Yoki ular mening sog'ayishimni kutishayotganmikin? Mening jinoyatchi ekanligim noto'g'rimi, axir? Ha, men tamom bo'lgan odamman! Menga rahm-shafqat qilib turishga o'rin yo'q, men jazoga tortilishim kerak!..»

Oynagul haqida o'ylaganida miyasiga yana boshqa fikr keldi: «Yo'q, men bu yerdan tezroq ketishim kerak. Bunday hayot jonimga tegdi. Oynagulning oldiga qaytib boraman, u bilan tinch va baxtli hayot kechiramiz».

Nurbek kechalari ko'z yummay, ro'y bergan voqeani kishilarga qanday tushuntirishni, o'sha paytda motorning nega o'chib qolganini o'ylab yotardi. Oddiy traktorlar baland tog'li yerlarda ishlay olmasligi aniq. Unda tog'li rayonlarda ishlovchi traktorlarni takomillashtirish borasida qandaydir fikrlar mavjud... Ha, endi buning nima keragi bor... U endi ishga yana qayta oladimi, kishilarning yuziga qanday qaraydi?

Har kuni ertalab Asya bilan gidrotexnik Bektemir yo'g'on sim arqonga o'rnatilgan lyulkaga o'tirib lebedkaning ikkala tomonidagi chig'irini aylantirib, tros bo'ylab bir zumda daryoning narigi tomoniga o'tib olishardi. Keyin ular daryo sohili bo'ylab, yuqoriga, Baydamtolning qorli havzalari tomon ketishardi. Asya u yerda o'zining kuzatish ishlarini olib borardi. Nurbek ularni, to daryodan o'tadigan yergacha kuzatib qo'yib, so'ng o'zi orqaga qaytardi. U qariyb butun kunni Asilboy bilan birga o'tkazardi. Chol, o'g'li Bektemirga sira ham o'xshamasdi. U juda ulfat, gurung qilishni yaxshi ko'radigan odam edi. Uning yoshi yetmishlarga borib qolgan bo'lsa ham, ertadan kechgacha tinim bilmadi, qachon qaramang g'ivirlab, xo'jalik ishlari bilan band bo'lardi. Bu novcha, qotma va bir oz bukchaygan cholning ko'zlari xuddi yosh bolalarning ko'zlarini eslatardi. Aftidan ular qandaydir yangi, ajoyib narsalar izlayotganday olamga zavq bilan boqardi.

Bugun Asilboy uning qo'lidan ushlab oldi-da, sirli qiyofada: «Yur-chi bu yoqqa, senga bir narsani ko'rsataman», dedi. U Nurbekni uncha katta bo'lmagan tepalikka olib chiqdi. Tepalikning quyosh tushib turadigan tomoniga bir qancha yosh olma daraxtlari ekilgan. Nihollarning birida pushti gul ochilgan edi.

– Bu birinchi ochilishi! – dedi shivirlab Asilboy.– Nihollarni shahardan Asyaning o'zi olib kelgan. O'shanda men hayron bo'lib, qizim, bularni nega olib kelding? Ular bu yerning sovug'iga bardosh bera olarmidi? Bekor ovora bo'libsan, qizim, ular bu yerda yashay olmaydi! – desam, u – siz qaerdan bilasiz, nega unday deyapsiz? Sinab ko'rish kerak, o'rganish kerak...– dedi. O'shanda men rosa uyaliq qolgan edim... Mana, endi ko'ryapsanmi, oradan ikki yil o'tdi... Birinchi nishona

ko'rsatdi... Asya, hali buni bilmaydi. Ko'rsa bormi, quvonchdan boshi osmonga yetadi... Bo'lmasamchi, bu chakana ish emas-ku... Baydamtolga kishilar ko'chib kelganda, ularning bog'rog'lari bo'ladi!..

Ertalab, quyosh tog' tizmalaridan endigina mo'ralab, uning nurlari daryo yuzidagi yengil tumanga qadalganda, Nurbek, har galgidek, Asyani daryo yoqasiga kuzatib qo'yishga chiqdi. U Asyaning Baydamtolga yaqinlashganda har gal ham nimadandir hayajonlanishini endi aniq sezib oldi. U birdan hushyor tortib, boshini sekingina yuqori ko'tarib olib, Nurbekni ortda qoldirgancha sohil sari chopib ketardi. U daryoning qirg'og'ida yarmi suvga botib turgan xarsang toshni yaxshi ko'rardi. U tosh oldiga g'izillab chopib borardi-da, uning bir chekkasida turib, quyoshning dastlabki nurlarini qarshilagancha, daryo suvining oqishini havas bilan tinglardi. U odatdagidek Baydamtolning to'lqin otib, yelib-yugurib oqishini ko'rsatib, nimanidir aytib qichqirardi. Lekin uning so'zlari eshitilmas, tovushini daryoning shag'illagan ovozi bosib ketardi. Ba'zan uning so'zlari uzuq-yuluq quloqqa chalinib qolardi: «Ey-y-y! Nurbek!.. Qara... Baydamtol...»

– Nima deyapsan? Eshitilmayapti, Asya!

Qiz kaftlarini bir-biriga urib, chapak chalib kulardi.

Lekin Asya bugun o'sha tosh tomon yugurmadi.

– Balki, sen zerikayotgandirsan, Nurbek? – dedi va to'xtab Nurbekning ko'zlariga diqqat bilan boqdi. – Sen u kitobni o'qib bo'lgandirsan? Butunlay sog'ayib ketganingdan keyin, biz bilan qoyaga chiqasan. Men olib borayotgan tajribalarimni senga ko'rsataman. U yerda ko'p ajoyib narsalarni ko'rish mumkin. – Asya o'ylanib turdi-da, keyin qo'shib qo'ydi: – Bugun esa sen Gertsenning «Былое и думы» degan kitobini topib o'qi, u mening sevimli kitobim. Men kurashchilarni, yuksak maqsad sari intiluvchi, kuchli kishilarni sevaman!

– Ma'qul, Asya.

Asya yana bir nimalar demoqchi edi-yu, lekin ular daryo yoqasiga yetib qolishgandi. Nurbek uning lyulkaga chiqib olishiga yordam berdi.

– Biz tezda qaytamiz! – qichqirdi qiz. Ular daryoning narigi sohiliga o'tib olgach, Asya Nurbekka qarab: «Uyga bor! Bu yerda turma! Shamollab qolasan!» degandek qo'l siltadi. U uzoqlashar ekan, yo'l-yo'lakay yana bir necha bor to'xtab, unga qo'l silkiib qo'ydi.

Nurbek ularning muyulishdan o'tib, ko'zdan g'oyib bo'lib ketgunga qadar daryo bo'yida kutib turdi. Keyin u orqasiga qaytish o'rniga, tosh qiya bo'ylab, daryo yoqasiga tushdi va suv bo'yidagi toshga borib o'tirdi.

Baydamtol odatdagidek shovqin solib, hayqirib oqardi.

Daryoning qirg'oq bilan tutashgan sayoz yeridagi kichik-kichik to'lqinlar Nurbekning oyog'iga qadar o'rmalab kelardi. Go'yo ular Nurbekka: «Ket, yaqinlashma!» deb aytayotgandek tuyulardi. Nurbek qo'zg'almay o'tiraverdi. G'azablangan to'lqinlar uning etigiga loyqa ko'pik qoldirib borib kelardi. Nurbek kulimsirab qo'ydi.

Baydamtol daryosi tizma tog'lardan boshlanadi. U yerlar mangu qor va muzliklar bilan qoplangan. Agar inson mangu muzliklarni eritishni eplay olganda edi, Baydamtolni ham boshqara olardi. Bu hali muammoligicha qolib kelmoqda, ammo kimki bu masalani hal qilishga bel bog'lagan ekan, u haqiqiy jasur va botir inson sanaladi.

Nurbek o'rnidan turib, hayajonlangan bo'yicha daryoning suv yalab ketgan sayoz yeridan yurib, Baydamtolning shiddatli oqishiga nazar tashlab borardi.

Asya bu to'g'rida hikoya qilganda butunlay o'zgarib ketardi. Uning osoyishta, o'ychan ko'zlari chaqnab, g'ayratga to'lib allanimalar yorqin ko'rinayotganday tuyulardi. «Sen bir ko'z oldingga keltirib ko'r-a, Nurbek! Shunday bir vaqt keladiki, dehqonlarimiz qizib-yonib yotgan havodan rahmshafqat so'rab, iltijo qilib yomg'ir kutmaydilar. Daryo oqimini o'z izmiga bo'ysundirgan inson dalalarga qancha suv kerak bo'lsa, shuncha suvni yetkazib beradi».

Keksa Asilboy esa Baydamtolning kelajagi haqida gap ketganda, yoqasini ushlab hayratlanardi.

– Voy, tavba! – deya boshini chayqardi,– hozirgi yoshlarning qilayotgan ishining chegarasi yo‘q! Sen bir o‘ylab ko‘r, ular shunday katta ishlarga qo‘l urishyaptiki! Xudo nasib qilsa, Asyamiz aytganini qiladi. Muqaddas kishilar yo‘q deyishadi, ammo u, mening nazarimda, kishilar uchun muqaddas bo‘lib qoladiganga o‘xshaydi... Qor va suvlarni o‘z hukmiga bo‘ysundirmoq hazilakam ishmi! Kulganlar kulaversin, lekin men Asyaga o‘xshagan yoshlarimizning har qanday ishlarni amalga oshira olishiga ishonchim komil. Kimki xalq uchun, xalq yo‘lida xizmat qilar ekan, u har doim o‘z muddaosiga erishadi... Unga xalq ko‘makdosh bo‘ladi...

Nurbek osma ko‘prik oldiga kelganda to‘xtab qoldi va: «Asya tezroq qaytsa edi! Vaqt muncha sekin o‘tyapti-a»,– deb xayol surib qoldi. Lekin o‘z fikridan o‘zi cho‘chib ketdi. U Asya haqida ko‘pdan beri o‘ylayotganini eslab qoldi. «Nega?–o‘zidan-o‘zi so‘radi Nurbek. –Nahotki Asyani sevib qolgan bo‘lsam? Nima, sen aqldan ozib qoldingmi, bunday bo‘lishi mumkin emas! Men uning to‘g‘risida shunchaki o‘ylayapman, bu menga shunday tuyulyapti! Muhabbat bunday kelmasa kerak. Men uni juda hurmat qilaman, o‘z tug‘ishgan singlim, o‘rtog‘imdek hurmat qilaman, lekin bizning o‘rtamizda sevgining bo‘lishi mumkin emas... Ha, shunday! Jim bo‘l, esingdan chiqar, xayolingga ham keltirma buni!»

Ammo ulkan toshning ko‘chmog‘i uchun birgina kichik tosh ham sabab bo‘laveradi. Nurbek necha bor Asya to‘g‘risida o‘ylamaslikka harakat qilib ko‘rdi. Lekin bundan hech narsa chiqmadi. Aksincha, qiz haqidagi xayollari qayta-qayta takrorlanaverdi. U nima qilishini bilmasdi. Nurbek behuda cho‘chib tushmagan edi. «Asilboyning yoniga borib, u yoq-bu yoqdan gaplashsam, balki o‘tib ketar»,– degan qarorga keldi. Lekin chol bilan uning bugungi suhbatini sira yopishmadi.

– Nima bo‘ldi bugun senga, yoki biror narsangii yo‘qotdingmi? – deb so‘radi hayron bo‘lib, Asilboy yo‘nilgan g‘o‘lachalarni bir tomonga olib qo‘yarkan, hayajonlangan Nurbekka diqqat bilan ko‘z tikib.

– Yo‘q! – Nurbek po‘ng‘illaganicha xonaga kirib ketdi. U Gertsening kitobini olib ikki sahifa o‘qidi, keyin uni yopib qo‘yib, derazadan toqqa tomon tikilib qoldi. «Shu topda nimanidir yo‘qotgandayman! – dedi ovoz chiqarib Nurbek. – Nima edi bu, qiziq, eslash kerak!» Shu payt:

– Asya qachon qaytarkin-a?– degan savol uning og‘zidan beixtiyor chiqib ketdi – Bas! – Nurbek stolni mushti bilan urdi.– Uning hayoti va ishiga xalaqit berishga sening haqing yo‘q! Bunday qila ko‘rma, uning tinchligini buzma.

Nurbek uydan otilib chiqib, yana daryo tomon yo‘l oldi. U suv yalab turgan o‘sha sayoz yerdagi toshga o‘tirdi va qo‘llari bilan boshini qisdi.

«Sevaman deb aytishga qanday tiling bordi! – o‘yladi Nurbek. – Asya bu kimsasiz tog‘larda xalq uchun bebaho ish qilish istagi bilan yashamoqda... Sen-chi, sen kimsan? Asya meni hech qachon sevmaydi, albatta! Uning uchun boshqa, o‘ziga munosib kishilar bor!..»

To‘lqinlar, Nurbekning oyog‘iga kelib urilgan to‘lqinlar yana «Ket, yo‘qol bu yerdan!» – deyayotganday tuyuldi.

VIII

Tun. Dara zulmatday qop-qorong‘i. Tog‘larning tepasida g‘uj-g‘uj yulduzlar chaqnamoqda, ular go‘yo atrofni kul bosgan laxcha cho‘g‘ singari edi. Pastda esa tinim bilmay Baydamtol hayqirardi.

Nurbek eshikdan chiqqanda, dara bo‘ylab esayotgan shamol uning qalpog‘ini uchirib ketdi. U qalpog‘ini yerdan olib bosibroq kiyib oldi-da, osma ko‘prik tomon shoshilib yurib ketdi. U ko‘prik oldiga kelib, jimgina turib qoldi va o‘girilib qaradi-da:

– Xayr, Asya! Indamasdan ketib qolganim uchun jahling chiqmasin. Shunday bo‘lgani ma’qul. Nurbek lyulkaga chiqdi.

Asilboyning aytishiga qaraganda, daryoning narigi sohiliga o‘tib olib, oqim bo‘ylab pastga tomon yurilsa, keyin daraga burilib dovondan oshib o‘tgach, tosh yo‘lga ikki sutkadan keyin chiqib olish

mumkin bo‘larkan. U yerdan esa katta yo‘l orqali to‘g‘ri shaharga borish mumkin.

Nurbek lyulkaga joylashibroq o‘tirdi va chig‘irni aylantira boshladi. Roliklar g‘ijirlab lyulka o‘rnidan qo‘zg‘ala boshladi. Lyulkani siljitish uncha oson emas ekan: chig‘ir ikki kishiga moslashtirilgan edi. Nurbek o‘zini tezda tolib qolganday his qildi. U nafasini rostlab olib, lyulka bortidan pastga qaradi, qo‘rqqanidan ko‘zlarini yumib, chig‘irning tutqichiga yana-da mahkamroq yopishib oldi. Pastda qandaydir aql bovar qilmaydigan allanarsalar ko‘zga tashlanardi. Jarlik qorong‘i, past-baland qirg‘oqlarga urilib, ko‘pirib, dahshat bilan guvillardi suv. Go‘yo dara tun zulmati bilan kurashayotgandek. Ular bir-birini shapir-shupur suvga bosishar, lekin ikkalasi ham bir-biriga bas kelolmayotganday tuyulardi. Nurbek pastga boshqa qaramaslikka qaror qildi va chig‘irni iloji boricha tezroq aylantirdi. Mana, u yarim yo‘lni bosib o‘tdi. Daryoning narigi sohili ravshanroq ko‘rina boshladi. Nurbek juda charchab qolgan bo‘lsa ham o‘ziga sira dam bermasdi. Yana bir zo‘r berdi va... nimadir qarsillab ketdi. Chig‘iriy sekinlab, lyulka shu joyidayoq to‘xtab qoldi. Nurbek o‘rnidan turib, trostdan chiqib ketmadimikin degan xayol bilan roliklarni paypaslab ko‘rdi, ammo hammasi joyida edi. Nurbek qo‘l fonarni yoqib chig‘irni ko‘zdan kechirdi va holsizlanib o‘tirg‘ichga o‘tirib qoldi.

– Nima qilish kerak? – g‘o‘ldiradi u.

Keyin bilsa, tros o‘raladigan barabanning o‘qi sinib ketgan ekan. Bu chig‘irni bir tomonlama aylantirish tufayli yuz bergan ekan. Agar asbob bo‘lganda edi, uni tuzatish uncha qiyin emasdi. Lekin uni qaerdan olish kerak? Lyulka quturgan daryoning qariyb qoq o‘rtasida to‘xtab qolgan. Nima qilmoq kerak? Bu turishda erta tongacha havoda laqillab o‘tirish mumkin, ammo ertalab... ertalab bu yerga Asya bilan Bektemir keladi. Bu esa uyat, sharmandalik-ku! Ularga shu ahvolda ko‘ringuncha o‘lgan yaxshiroq. Nima bo‘lsa ham daryoning narigi qirg‘og‘iga o‘tib olish va tezroq bu yerdan yo‘qolish kerak.

Nurbek lyulkani qoldirib, yuqorigi osig‘liq trosni ushlab qirg‘oqqa o‘tishga jazm qildi. Ha, ha, xuddi shunday qilish kerak, faqat yuqori tros bilan quyi tros orasi uning bo‘yidan baland bo‘lmasa bo‘lgani, aks holda yuqorigi trosga osilib, oyoq osti tayanchsiz qolishi mumkin.

Biroq uyat o‘limdan qattiq!

Nurbek o‘rnidan turib, trosni ikki qo‘llab ushladi va lyulka bortidan chiqdi.

Uning qulog‘iga daryoning shag‘illagan ovozi eshitilar, ayniqsa, yuragining gupillab urishi aniq sezilib turardi. Baxtiga troslar orasi ayni maqsadga mos ekan. Faqat qo‘li tolib chiqib ketmasa bo‘lgani, juda oz – to‘rt metrcha qoldi! Sim tilib ketgan kaftlari qonab, lovillab achishayotgan bo‘lsa ham shoshma, sekin harakat qil!

Mana, qirg‘oq. Nurbek sakrab yerga tushdi.

– O‘tdim! O‘tib oldim! – xursand bo‘lganidan qichqirib yubordi va yerni hidlab mehr bilan shivirladi: – Yer, yer! Endi istagan joyga bora olaman.

Nurbek bir sakrab oyoqqa turdi va katta-katta qadam tashladi. U osma ko‘prikka qarab olish uchun bir zum to‘xtab, joyida dong qotib qoldi, dahshatli xayoldan nafasi ichiga tushib ketdi. Koshki hech narsa yuz bermagan bo‘lsa, faqat lyulka o‘z o‘rnidan siljib, yolg‘iz cho‘qqayib daryo ustida tebranib qolgan bo‘lsa.

– Bu qanday bo‘ldi? – bo‘g‘iq ovoz bilan shivirladi Nurbek va hayajon bilan qorong‘ilikka tikilgancha olg‘a tashlandi. – Bu nimasi, chig‘irni sindirib ketyapmanmi? Ular meni o‘limdan saqlab qoldi, davolashdi, men bo‘lsam minnatdorchilik bildirish o‘rniga zarar keltirib qochyapman!

Nurbek yerga o‘tirdi, qo‘llari bilan boshini ushlab ko‘zini yumdi. U ertaga nima bo‘lishini tasavvur qilardi.

...Ertalab gidrologlar osma ko‘prikka kelishadi va lyulkaning daryo o‘rtasiga borib qolganligini ko‘rishadi. Demak, kechasi kimdir undan foydalanganu so‘ng shu bo‘yicha tashlab ketib qolgan. Biroq bu kim bo‘lishi mumkin? O‘zimiznikilarning hammasi shu yerda. Eh-ha, Nurbek qaerda?.. Tushunarli!.. Bo‘lmasa-chi, uning yo‘li ham shu yoqdan... Lekin har qanday sharoitda ham ishni bir minut kechiktirish mumkin emas! Ular qirg‘oq chig‘iri yordami bilan lyulkani tortib olishga harakat

qilib ko‘radilar. Lekin u o‘rnidan qimirlamaydi, chunki siljituvchi tros sinib qolgan barabanga mahkam o‘ralgan. Ular arqon ko‘prikning ishdan chiqqanini ko‘rib qattiq xafa bo‘lishadi. Buni kim qildi? Ablah, Nurbek!

– Men undan hech qachon buni kutmagan edim! – past ovoz bilan deydi Asya labini tishlab.

– Ha uying kuygur, zoti past! Nima qilib qo‘yding-a?–og‘ir xo‘rsinib oladi Asilboy.

– Men o‘ldiraman bu daydi itni! – otiladi Bektemir yerdagi toshni olib.

Xo‘p, keyin-chi, keyin nima bo‘ladi? Asya hech qachon o‘z ishini to‘xtatmaydi. Biroq u nima ham qila olardi?

Faqat birgina yo‘l bor. Asbob topish kerak-da, trosdan yana lyulkaga qaytib borish kerak. Lekin bu aytishga oson, shuncha masofani tros bo‘ylab bosib o‘tib bo‘larmidi, axir u qirg‘oqdan to lyulkaga qadar o‘ttiz metrdan kam emas, agar qo‘ling bo‘shab ketsa bormi, o‘lish hech gapmas. Baydamtol shu zahotiy oqizib toshlarga olib borib uradi, ha, ularning qaysi biri bunday xavfli ishga borishi mumkin? Asya! U hech narsa oldida to‘xtamaydi, u ishning bir minut ham to‘xtab qolishiga yo‘l qo‘ymaydi!..

– Yo‘q, men uni halokatga itarmayman! – Nurbek o‘rnidan irg‘ib turib, osma ko‘prik tomon zing‘illab chopib ketdi. U hali chig‘irni sozlash uchun qanday tadbir ko‘rib, qanday tuzatish kerakligi haqida aniq bir tasavvurga kelolmagan bo‘lsa-da, biroq bu yerdan ketib qolish mumkin emasligini sezib turardi.

Nurbek ko‘prik oldiga yugurib bordi, og‘ir nafas oldi-da, peshonasini metall ustunga bosdi. Uning miyasida faqat bir fikr hukmron edi: «Nima qilmoq kerak? Chig‘irni qanday tuzatish mumkin? Qanday? Biror kimsa na javob beradi va na aks-sado! Baydamtol, bag‘ri tosh daryo, hech bo‘lmasa bir og‘iz so‘z aytsang-chi? Yo‘q, sen eshitmaysan, yovvoyi hayqirig‘ing bilan quloqlaring bitib qolgan!.. Nima qilay... Axir men insonman-ku, mening ismim – Inson!.. Men buni tuzatishim, yo‘l topmog‘im kerak!»

– Topdim! – xitob qildi Nurbek. – Topdim!..

Ha, Nurbek tadbir topgan edi! U hozir tros orqali daryoning narigi tomoniga o‘tadi. U daryoning narigi tomonida yashikda asboblarni turganligini ko‘rgan edi. Undan kerakli asboblarni olib, beliga bog‘lashi va yana shu tros bo‘ylab, lyulkaga qaytib kelishi, lyulkani ta‘mirlab bo‘lgach, bu qirg‘oqqa qaytib kelishi kerak edi. U ko‘prikning yoniga boshqa yaqinlashmaydi, yaxshisi, boshi oqqan tomonga ketadi, balki daryoning quyirog‘idan biror sayoz joy topilar... Ey, bu uncha o‘ylaydigan narsa ham emas, hozir asosiy masala u emas, muhimi hozir – o‘ylangan fikrni amalga oshirmoq, bosh masala – Asyaning ulkan ishiga xalal bermaslik!

– O‘z fikrimdan qaytmayman! – dedi Nurbek qat‘iy qilib va ishonchsizlik bilan qo‘shib qo‘ydi: – Biroq bilolmadim uddasidan chiqa olarmikinman, bunday og‘ir ishni bajarish uchun kuch-quvvatim yetarmikin?.. Bu yerdan lyulkagacha olti-etti metr, bu yo‘lni bosib o‘tganman, hozir yana u yerdan o‘taman, biroq lyulkadan u qirg‘oqqacha tros bo‘ylab o‘ttiz metr yurishim kerak! Bu juda uzoq yo‘l! Juda uzoq! Xo‘sh, nima bo‘pti, hammasiga tayyorman, Asya!

Nurbek ustunga chiqib yuqorigi trosni ushladi. Pastki trosni esa oyog‘i bilan paypaslab topdi. O‘ng oyog‘i bilan birinchi qadamni tashladi, kurash boshlandi.

U birinchi qadamni tashlaganda pastdagi quturib oqayotgan daryoning dahshatli shovqin-suroni unga bozor joyida dorbozlarning o‘yinida chalinadigan nog‘ora va karnay-surnaylarning aralash-quralash ozozidek bo‘lib tuyuldi.

Nurbek sayoq dorbozlarni yoshlik kezlaridayoq ko‘rgan edi. Ular qariyb terak bo‘yi balandlikda arqon ustida yurishadi. Ularga har bir daqiqada o‘lim tahdid solayotganday bo‘lardi, ammo u dovyurak kishi esa ko‘kka sig‘inib: «YO pirim, yo ollo!..» deb iltijo qilardi.

«Opa! – qo‘rqib ketgan Nurbek o‘shanda onasining ko‘ylagi bariga yashirinib.– Ketamiz, opa, bu yerdan ketamiz!» deyardi va u hatto yuragi dov bermay tomosha ham qilolmagan edi.

Endi bo‘lsa, Nurbekning o‘zi dorboz. Nurbek ham dorbozchilar singari havoda o‘sha dor

arqonidan yo‘g‘on bo‘lmagan tros bo‘ylab bormoqda.

Lyulkaga yetib borganda Nurbek majolsizlanib o‘zini bortga otdi. Bir qism yo‘l bosib o‘tildi. Lekin shu kichkina g‘alaba ham qanchalik qimmatga tushdi! Trosning simidan tilinib, yulqilangan kaftlaridan qon oqar, o‘pkasi ko‘kragiga sig‘mas, xuddi poygada chopaverib hansirab, kishnab ketgan otlar singari qovurg‘alari bo‘rtib chiqqan edi. Oldinda esa hali uzoq, bundan ko‘ra yuz barobar og‘ir va uqubatli yo‘lni bosib o‘tish kerak.

«Orqangga qayt, baxti qora, hali ham kech emas, halok bo‘lasan!» – dedi ichki bir ovoz unga.

– Yo‘q, men oxirigacha ahdimda turaman! – javob qaytardi ovoz chiqarib Nurbek.

U o‘rnidan turdi, kamzulining astarinn yirtib qo‘lini o‘radi. Yana kurash boshlandi.

U birinchi qadamni bosishi bilanoq childirmaning baka-bangi, karnayning uvvos tortib jar solishi eshitildi.

Biroq bu gal Nurbek avvalgiga nisbatan tezroq holdan toya boshladi. U qo‘rqqanidan pastga qaray olmasa ham, tasodifan oyog‘ining ostiga ko‘z qirini tashladi. Daryoning kuchli oqimi to‘xtagandek tuyuldi, uniig boshi aylanib, ko‘zi tinib ketdi. Go‘yo hamma narsa – tog‘lar ham, tun ham, daryo ham, hammasi ulkan suv girdobida gir aylanib, undan uzoqlashar va doira hosil qilib yana unga yaqinlashardi. Har qancha bo‘lsa-da, Nurbek o‘zini tutib oldi. U boshini yuqori ko‘tardi, lekin shamol uni yulib ketayotgandek bo‘ldi. Shamol to‘satdan uning ko‘kragidan olib, chalqancha ag‘darib tashladi. Oyog‘i trostdan sirg‘alib chiqib ketdi. Lekin u yuz mashaqqatlar bilan oyog‘ini yana trosga qo‘yib oldi. Yelkasidan issiq ter oqib tusha boshladi. Nurbek bosh aylanishi qolar degan umidda ko‘zlarini chirt yumib oldi, ammo, u yana ko‘zini ochganda hech narsa ko‘rmagandek, yana avvalgicha hamma narsa gir aylanib, ko‘ngli aynay boshladi, o‘zini yo‘qotayozdi. U o‘zini ajoyibotlar dunyosiga kelib qolganday his qildi. Bu yangi dunyoda u o‘z hayotini qaytadan boshlagandek edi.

Hammasi, o‘tgan va yangi yuzaga kelgan narsalarning barchasi uning ko‘z oldida suzib yurar va turnaqator bo‘lib tizilishib o‘tar edi. Ammo uning o‘zi to‘xtashi mumkin emas, olg‘a, faqat olg‘a intilishi kerak, aks holda halokat yuz berishi mumkin, degan yagona fikr hukmronlik qilardi. Shuning uchun u odimlay boshladi, sekin, imillab bo‘lsa ham olg‘a siljiyverdi.

Achchiq ter uning yuzidan og‘ziga oqib tushardi. Qo‘liga o‘ragan lattalari allaqachon titilib, kaftlari qavarib ketdi, barmoqlari uvusha boshladi, gavdasi esa haddan tashqari og‘irlashib pastga torta boshladi. «Agar daryoga o‘zimni otsam nima bo‘larkin? – o‘yladi Nurbek. – Bari bir men o‘lgan odamman, menga bari bir emasmi». Ko‘prik-chi? Uni kim tuzatadi? Demak, ertaga Asya Baydamtolning boshiga borolmaydimi? Demak, uning xalq uchun qilgan barcha mehnatlari barbod bo‘ladimi?»

Nurbek o‘zini o‘nglab, yana bir-ikki qadam olg‘a bosdi.

«Asya! – xayolan murojaat qildi, u qizga. – Sening jahling chiqmasin, xafa bo‘lma, men munosib kishi emasman, jinoyatchiman, irodasiz qochqinman, lekin seni sevaman! Menga ishongin, xudo haqi, men seni sevaman! Ha! Hatto o‘zimdan yashirib yurganimga ham iqrorman!..»

Nurbek daryonint o‘rtasiga kelgach, boshqa siljishga majoli kelmay qoldi. Oyoq-qo‘llarining madori qurib, hushdan ozayozgan edi. Yana buning ustiga negadir pastki tros salqi bo‘lib qolgandi, U pona qoqib mahkamlagan edi-ku! Balki bu odamning og‘irligi bilan bo‘shab qolgandir. Nurbek oyog‘i tagidagi trosning sekin-asta pastga tushib ketayotganini sezib seskanib ketdi, ko‘kragini to‘ldirib nafas olgan edi, birdan yo‘tal tutib qoldi. Yo‘tal uni yana og‘ir ahvolga solib qo‘ydi. Nurbekning ko‘kragi achishib og‘riyotganidan nafas olishi ham og‘irlashgan edi. Qonga belangan qo‘llaridan kuch ketib, oyoq ostidagi tros borgan sari pasayib ketmoqda edi. Nurbek sim ustida tebranib, u yoqdan-bu yoqqa chayqalardi.

– Ajal! Ajal! – deb g‘olib kelganday Baydamtol shovullab oqardi, go‘yo o‘z o‘ljasini kutayotganday edi. Nurbekning qo‘llari endi unga itoat qilmay qo‘ygan edi. Toqatsizlanib turgan Baydamtol yana:

– Ajal! Ajal! – deb g‘azab bilan o‘shqirdi.

– Suv! Bir qultum suv! – so‘radi Nurbek chanqoqdan tutoqib.

«Boshingni eg, daryodan olib ich suvni! Suv ko‘p, sening chanqog‘ingni qondirishga yetadi, bosh eg!» – kimdir makkorlik bilan qulog‘iga shipshitgandek bo‘ldi.

Nurbek oxirgi kuch bilan barmoqlarini qisdi. Shu payt u qo‘lida soatining chiqillab ishlayotganini eshitdi. Bu g‘ayri tabiiy bo‘lib ko‘rinsa ham, haqiqatda eshitalayotgan edi. Daryoning quloqni kar qilgudek gulduragan ovozlari orasida bir me‘yorda aniq, jaranglagan «tik, tik, tik,» tovushi ham ravshan eshilib turardi. Ana shu har bir sekund urishi bilan birga hayot ham o‘tayotgan edi. Hayot! Kishi hayoti! Shu qisqa bir daqiqa ichida u hayotning nima ekanligini uqib oldi...

Zo‘r iroda kuch bilan u boshini birdan ko‘tarib oldi va butun daraga qarab tantanavor qichqirdi:

– Men yashayman!

...Nurbek qirg‘oqqa chiqib olganidan so‘ng, o‘zini yerga tashladi va qariyb bir soatga yaqin jonsiz kishi kabi qimirlamasdan chalqanchasiga yotdi. U iziga qaytishda asboblarni oldimi, yo‘qmi, ammo asosiy ish bitdi, Tortilib qolgan tros bo‘shadi. Qirg‘oqda chig‘iriy yordamida Nurbek lyulkani joyiga olib keldi. Tongda u ishini tugatdi.

Nurbek suv bo‘yiga tushib, etigi bilan suv kechdi va faqat endigina suv ichishga o‘zini haqli deb bildi.

U suvni katta-katta qultumlar bilan sekingina icharkan, bolalarcha kulib qo‘ydi. Bugun u hayotida birinchi marta chinakam kurash va g‘alabaning lazzatani tushundi. Bu safar u faqat o‘zi uchun, o‘z shuhrati va qahramonligini quruq namoyish qilish uchun emas, balki katta orzular uchun, yuksak maqsad yo‘lida xizmat qilayotgan Asya uchun jasorat ko‘rsatdi.

– Ha, men baxtliman! – dedi Nurbek. – Ertalab Asya Baydamtol o‘zanlari sari yo‘l oladi. Yo‘l ochiq, ko‘prik tuzatilgan!..

Nurbek zavqlanganidan qumlik ho‘l qirg‘oqdan chopib ketdi. U uyga kelib, qo‘liga qalam olib bir varaq qog‘ozga egri-bugri qilib yozdi:

«Asya, men qayoqdan kelgan bo‘lsam, o‘sha yoqqa ketyapman. Balki biz hech qachon uchrashmasmiz, lekin men seni qanday go‘zal bo‘lsang shundayligingcha umrbod qalbmida saqlayman. Jahling chiqmasin, mendan kulma, Asya, sen men uchun... Xayr, omon bo‘l... O‘zingni ehtiyot qil... Ha, sal bo‘lmasa unutayozibman, men Gertsenning kitobini o‘qib ulgurolmadim, kechir, men uni o‘zim bilan birga olib ketyapman, axir bu sening sevimli kitobing, kurashchan inson haqidagi kitob-ku... Mening tasodifan sen bilan bo‘lgan uchrashuvim hayotimdagi eng qiyin va eng baxtli kunlar bo‘lib qoladi. Rahmat senga, Asya, barcha yaxshiliklaring uchun... Sen menga ko‘p narsalarni o‘rgatding... Sen meni Baydamtol ustidan g‘alaba qilishing uchun dunyoda hammadan ko‘proq tilak tilovchi do‘sting deb hisobla... Men aminman, Asya, Baydamtol zabt etiladi!..»

IX

Asilboy ertalab barvaqt turib, hovlini aylanib yurdi, otini suvning bo‘yiga yetaklab keldi va uni cho‘miltirmoqchi bo‘lib paqirlab suv quya boshladi. Tog‘ ortidan quyosh ko‘tarildi. Asilboy qo‘lini peshonasiga qo‘yib quyosh tomon astoydil tikilib qoldi. U yuzlariga sachragan ariq suvidan seskanib ketdi va qo‘lidagi paqirni tushirib yubordi. Asilboy Asyaning derazasi yoniga yugurib bordi va kuchining boricha uni taqillatdi.

– Asya, tur tezroq, u ketdi!

Hech narsani anglay olmagan Asya hovliga yugurib chiqdi:

– Nima gap, otajon?

– Qara-chi, qizim, u yoqqa! – g‘urur bilan dedi Asilboy uzoqlashib ketayotgan kishini qo‘li bilan ko‘rsatib. Odam dovon tomon ketayotgan edi. – Bu Nurbek! – tushuntirdi Asilboy.

– Nurbek! Nurbek! – Bor kuchi bilan qichqirdi Asya. Aftidan, u yugurmoqchi bo‘ldi, lekin shu zahotiyog to‘xtab, sezingan, beixtiyor va hayajonlangan tusda, xuddi har galgidek ertalab qoya tosh

oldiga yugurib borib, Baydamtolning go‘zalligiga mahliyo bo‘lib turgandek, dong qotib qoldi. – Shunday bo‘lishini bilgan edim! – shivirladi Asya.

Nurbek katta qoya orasiga yashirindi. Asya u bilan faxrlanar, ayni choqda uni qo‘msab yurakbag‘ri o‘rtanib yonayotgan edi. U ko‘z yoshi qilmaslik uchun yuzini teskari burib oldi va so‘radi:

- Ota, bu yerdan sovxozgacha uzoqmi?
- Dovondan narida, anchagina yo‘l, lekin bahuzur borsa bo‘ladi.

Asil Rashidov tarjimasi